la contactul cu o normă superioară[257]. Existenţa acestor oscilaţii este semn al unor procese analogice operate pe o bază nu mereu sigură pentru vorbitor şi pe baza mai multor termeni de comparaţie şi a mai multor repere.

4. Reacţii la fenomenul velarizării. Generalităţi. Constatate ca o prezenţă masivă în limba literară — care înregistrează un amestec de forme velarizate şi nevelarizate — dar şi în unele graiuri, formele cu vocale velare sînt numeroase deoarece velarizarea s-a produs pe mai multe căi, evoluţiei în cauză supunîndu-i-se mai multe sunete. Confuziile care pot apărea la aceste nivele sînt mult mai mari, vorbitorul nereuşind să opereze toate modificările în sensul început şi cerute de logica actului său[258]. Aşa cum *v* din *viclean* nu are temeiuri etimologice, tot astfel, urmaşul *eradico* nu impune — sub acelaşi aspect — un *i* în prima silabă. Fără a nega rolul contextului fonetic, care este

[257]Pentru această chestiune v. Dumistrăcel *Influenţa*, p. 204-222, unde se fac nuanţări utile asupra mai multor fenomene pe care le implică apariţia fonetismelor din categoria celor pînă aici prezentate. Pentru conştienţa informatorilor şi reacţia faţă de prezenţa acestor fonetisme, v., la acelaşi cercetător, p. 211-212, 217. De asemenea, A. Avram, *Cu privire la cronologia transformării în africate a oclusivelor (pre)palatale în graiurile dacoromâne*, în SCL, 1979, 3, p. 199-214, mai ales la p. 202-205. De asemenea, v. ALR s.n., h 1965 (*vorbesc*); în p. 605 apar *vorb'esc* k *vorg'esc*. În sfîrşit, M. Sala, în *Remaques*, notează cazuri precum *cartof'* [k] *cartóh'i* (196/123), *fir* [k] *şir* (96/250) şi *vite* [k] *g'ite* (121/172) (p. 197) prin care se atestă autocorectarea informatorului care, din teama de a nu emite o formă hipercorectă, revine pe terenul solid al certitudinilor normei sale; v. şi nota 216.

[258]Din această perspectivă, studiul textelor vechi este de natură să indice o distribuţie destul de curioasă a formelor cu velare. Contextele velarizante sînt numeroase — sub aspectul rezultatelor — numai dacă situaţia este privită în ansamblu deoarece, pe arii lingvistice, se observă că există „preferinţe", doar anumite contexte de la nivelul întregului producînd velare într-o anumită arie lingvistică, în vreme ce alte asemenea contexte nu acţionează velarizant asupra vocalei palatale. Datorită specificului chestiunii, prezentarea materialului a fost făcută diferit decît pentru fenomenul anterior discutat. Discutarea aspectelor care apar aici va urma alte criterii, în funcţie de caracterul justificat sau nu — din punct de vedere etimologic — al regresiunii operate şi urmînd o anumită ordine a sunetelor implicate.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

un cadru favorizant[259], se poate spune că, în acest caz, „se reface" un sunet acolo unde nu a existat un posibil ascendent al acestuia. Este o regresiune falsă[260].

O altă ipostază a formei hipercorecte sau hiperliterare, apărută în urma unei regresiuni analogice ar putea fi ilustrată cu ajutorul rom. *ridiche* < *ră*(*î*)*diche* < lat. *ridicula*[261] unde (din nou, fără a neglija contextul fonetic) apare un *i* refăcut prin regresiune în cadrul fenomenului discutat. De data aceasta, regresiunea este falsă sub aspectul evoluţiei fonetice şi nu sub cel al primitivului[262].

Majoritatea formelor rezultate în urma producerii fenomenului velarizării, petrecut pînă prin secolele al XVI-lea — al XVII-lea[263], şi care a cuprins o mare parte a teritoriului dacoromân, trebuie considerate îndreptăţite din punct de vedere etimologic. Formele care au rezultat din evoluţii specifice unui grai au putut să nu fie selectate de norma literară, care a preferat uneori forme din cadrul unor graiuri nevelarizante. Pe de altă parte, întrucît prezenţa sau nu a formelor velarizate s-a putut constitui în criteriu deosebitor şi de diferenţiere între graiuri, în ariile fără predispoziţie către vocale velare au putut să apară fenomene care aveau drept finalitate ocolirea acestor sunete[264].

---

[259]V. Dumistrăcel *Influenţa*, unde se vorbeşte despre „poziţii favorabile" (p. 114). V. şi conceptul 'fonetism corelativ', *ibid*., p. 163.

[260]V. Densusianu *Istoria* II, p. 26, Arvinte *St.lingv.*, ***Gen.***, p. 64b-65a, ILRL, p. 88. În Istrate *O problemă*, p. 29, se arată că *ridica* este recent, textele vechi neconţinînd decît forme cu velară.

[261]Pentru etimologia acestui cuvînt, vezi şi Philippide *Un specialist*, p. 114, TRDW sv.

[262]În acest context pot fi explicate o serie de forme care ar părea aberante ori curioase. Ele reprezintă creaţii culte, aparţinînd unui moment propice creator (în sens cultural şi nu natural) şi este probabil să fi fost susţinute de graiul de la baza respectivelor dialecte literare, care prezentau tendinţa de a se diferenţia de populaţiile învecinate, velarizante. Momentul acesta istoric s-a repetat mai tîrziu.

[263]Sînt secolele la care studiul de faţă se va opri cu precădere, limitele nereferindu-se neapărat la cele ale fenomenelor în discuţie.

[264]Pentru tendinţele de diferenţiere şi fărîmiţare din sînul unui grai sau al unei limbi v. Densusianu *Istoria* II, p. 14, BD, p. 43, Gheţie *Introducere*, p. 17.

Este important de subliniat că evitarea unui fonetism (evident, încărcat în conştiinţa vorbitorului cu anumite conotaţii care l-ar face nedorit) nu este apanajul doar al celor

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

Sub forma regresiunilor, acestea s-au întins ulterior (probabil în urma contactelor de profunzime şi, mai ales la categorii evoluate de vorbitori, şi prin circulaţia textelor) şi în graiurile velarizante. Confuzia dintre contextele ce trebuie să conţină vocale velare sau palatale, şi care duce la amestecul de forme velarizate şi nevelarizate[265] este sugestiv subliniată de H. Tiktin: „vocalele *e*, *ea*, *i*, trec cînd mai des cînd mai rar în română în *ă*, *a*, *î*”[266], acelaşi autor observînd că, în general, pronunţia din graiuri a evoluat mai repede decît în textele literare, lucru firesc de altfel: „uzul literar din timpurile mai nouă a restabilit fără cuvînt sunetul vechiu — adevărat sau închipuit —, punîndu-se astfel în contrazicere atît cu tradiţiunea cît şi cu pronunţarea obştească”[267]. Aprecierile acestea asupra dinamicii graiurilor şi a normei literare, diferite la nivel fonetico-fonologic, se refereau mai ales la situaţiile din Moldova, care avea predilecţie către vocalele velare, în anumite contexte, în altele spre vocale palatale, în opoziţie cu Muntenia, cu propensiuni inverse.

Sunetele vocalice încadrate de unii lingvişti români în categoria vocalelor centrale, de alţii în aceea a sunetelor articulate în zona posterioară a palatului apar într-un anumit moment istoric al devenirii limbii române, reprezentînd un produs caracteristic acesteia, acceptat ca atare de norma literară. Din motive care doar se întrevăd, probabil că aceste sunete, fireşti şi frecvente în limba română, au fost obiectul unor respingeri, mai ales din partea anumitor categorii de vorbitori (este

---

din zonele caracterizate de acesta. Fenomenul se poate întîlni şi în zone în care, prin contacte lingvistice, respectivele rostiri devin cunoscute şi evitate ca neconforme cu norma locală. De confuzia de care se ocupă cercetarea de faţă, însă, nici acest din urmă vorbitor nu este scutit. Aşadar, el poate identifica — pe baza unor analogii greşite — ca făcînd parte din respectivul tip, anumite forme care, într-adevăr conţin respectivul sunet, dar fără ca acesta să se afle în situaţia în care se află în norma celorlalţi. Acelaşi mecanism, de altfel, funcţionează şi în norma literară.

[265]Probabil că aceasta este principala cauză a amestecului şi incertitudinilor, pătrunderea acestor forme în normă fiind mai mult o consecinţă a confuziei în selecţia formelor.

[266]H. Tiktin, *Manual de ortografie română*, Iaşi, 1889, p. 47.

[267]*Ibid*.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

vorba despre cei instruiţi care, în diferitele epoci, şi în funcţie de aria lingvistică din care făceau parte şi de opiniile lor, în diverse grade şi în funcţie de anumite contexte fonetice, dar şi la anumite zone lingvistice, au prezentat, în bloc, tendinţa evidentă de a le elimina înlocuindu-le cu vocale palatale).

4.1. Importanţa şi rolul contextului. Chestiunea asimilaţiei şi a alternanţelor fonetice. E. Vasiliu[268] arată că schimbările fonice devin sistematice în cazul alternanţelor fonologice, acestea fiind la origine schimbări fonetice condiţionate, care se gramaticalizează, moment din care pot fi socotite ca subordonate legilor recţiunii. Alternanţele fiind la origine un produs fonetic, selecţia sunetelor nu variază în raport cu funcţiunea regentului în cuvînt, unităţile respective fiind foneme nu morfeme (p. 45). Autorul mai arată că forma sonoră a unui cuvînt este condiţionată într-o anumită măsură în paradigma pe care o formează şi în care se încadrează (p. 47). Dar înlănţuirea sunetelor este întîmplătoare — deoarece forma sonoră este nemotivată —, cu toate că există posibilitatea, datorată sistemului (la nivel gramatical şi mai ales în limbile flexionare), ca această înlănţuire să devină condiţionată (p. 47-48).

Ilustrarea acestor observaţii teoretice apare într-un studiu[269] care prezintă o serie de contexte în care autorii văd exclusiv rezultate ale influenţelor diferitelor forme ale paradigmei, ce au condus la modificări vocalice. J. Byck şi Al. Graur cred că în fiecare caz arătat de ei vorbitorul a refăcut singularul după plural, lucru făcut posibil de aceea că româna a păstrat un tip arhaic de flexiune nominală (ca în limba latină, unde A. Meillet arătase că un cuvînt nu putea exista independent de forma gramaticală, ci doar ca N., Ac., G. etc., şi unde N. sg. se lasă

[268]În *Alternanţele fonologice din punct de vedere al recţiunii*, în SCL, VI, 1955, 1-2, p. 43-49.

[269]Pentru analiza şi exemplificarea modului în care de la un singular se formează pluralul, cu fonetism influenţat de context, şi de la care, apoi, se reface un singular ce cuprinde (preia) noul fonetism, v. *De l'influence* p. 24 şi urm. Deşi ideea de bază a studiului citat poate fi utilizată, apar şi exemple alese greşit, ori necorespunzătoare ca argumente.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

influenţat de alte forme, independente aşadar de acesta). În opinia autorilor, substituirile au urmat două căi: uniformizarea — cînd între singular şi plural sînt diferenţe precum în cadrul tipului *oaspe*, *oaspeţi*, ceea ce conduce la *oaspet* — şi diferenţierea — cînd formele de singular şi plural ar fi identice, ca în *copaci* > *copac*[270]. Ambele procese ar avea drept scop producerea unei diferenţe oarecare („légère") între singular şi plural. Trecînd peste faptul că, o discuţie amănunţită a multora dintre formele oferite aici ca exemple, ar putea arăta că acestea pot căpăta şi o altă explicaţie, trebuie subliniat că autorii observă o formă de manifestare a acţiunii factorului conştient în limbă, prin intermediul analogiei. Un model de astfel de acţiune se constată în *consimţământ*/*consimţimînt*, acesta din urmă după *a consimţi*, cel dintîi după *con-simţământ*.

Tipul de explicaţie prin asimilaţie predomină la O. Nandriş care, la p. 55-57 a *lucr.cit*., prezintă exemple precum *inel*, *spinteca*, *sinteţi*, *înainte*, ca rezultate ale unei asimilaţii regresive, *î* > *i* sub influenţa vocalei anterioare din silaba următoare. Acesta crede că, prin analogia cu *betranu* > *bătrîn*, *sanguen* > *sînge*, *pantice* > *pîntece*, unde *î* nu evoluează deoarece este accentuat, apar *bătrîneţi*, *sîngeros*, *pîntecos*, şi nu **bătrineţe* etc. Sub aspect teoretic, ideea nu poate fi considerată greşită, însă nu poate fi luată în seamă ca explicaţie întrucît schimbă principiul care trebuie avut în vedere în acest caz. *Spinteca* şi *sinteţi* nu prezintă acelaşi context cu *inel*, şi nu este deloc sigur că *sinteţi* era paroxiton şi nu proparoxiton. Doar *înainte* prezintă o evoluţie asupra căreia se poate emite o astfel de ipoteză, deşi, nici aici, contextul nu este cel din *inel*. De altfel, dacă lucrurile ar sta astfel, această teorie ar trebui să explice în acelaşi chip şi pe *sint* ceea ce nu este posibil. Cuvinte precum *bătrîneţi*, *pîntecos*, *sîngeros* se supun legilor fonetice şi nu analogiei. Ele se încadrează într-o familie lexicală şi se conformează legilor fonetice care guvernează contextul velarizant pe care îl capătă de la formele din care derivă[271].

---

[270]În CS (24^{r}/6) mai apare încă singularul etimologic *un copaciu*.

[271]Discutînd căderea lui *–s*, G. Gillieron observă: „contre la loi phonétique chaque mot a une puissance de réaction particulière, soit qu'il ne la doive qu'à lui même, à sa valeur

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

Pe de altă parte, O. Densusianu (*Istoria* II, p. 52, notă, şi 53) arată că *în* din *înrelu* este „singurul exemplu al acestui cuvînt cu fonetismul mai vechi *în-*”, iar *demîneaţă*, forma cea mai frecventă în secolul al XVI-lea. Tot el vorbeşte despre evoluţia *î* aton la *i*, deci se pronunţă implicit pentru **aînte*, **spînteca*, **demîneaţă* ca forme premergătoare celor actuale. Surprinzătoare este explicaţia pentru *bătrineţe* unde, „dacă nu este vorba despre o greşeală, trebuie să vedem aici o rămăşiţă a evoluţiei normale pe care trebuia s-o urmeze acest cuvînt dacă n-ar fi fost atras de timpuriu de *bătrîn*”.

Comparînd forme de tipul *cîine*, *mîine*, *pîine* cu *înmîna*, *mînă*, *rămîne* A. Lombard ajunge la concluzia că secvenţa *îi* este, în general, slab reprezentată. Deşi adevărat, faptul nu probează că „l’analogie flexionelle a dû anéantir le reste” (*lucr.cit.*, p. 111). De aceea, interogaţiile din nota 2, p. 111 a *lucr.cit.* rămîn semnificative, în *mănince* fonetismul *i* provenind din regresiunea lui *î* şi nu din evoluţia *îi* > *i*, cum pare a sugera autorul. Totodată, această formă nu poate fi apropiată de *schimb* care, probabil, trebuie apropiată de *cîine*. Ambele etimoane, *excambio* şi *canem* prezintă condiţiile de trecere a lui *á* la *î*, fapt care s-a şi petrecut Deosebirea este dată de tratamentul consoanei de dinaintea lui *î*: în cazul substantivului s-a produs dilataţia în unele graiuri, păstrîndu-se velara şi evitîndu-se forma **kiine*. În cazul verbului, *c* nu s-a putut păstra velar şi a trecut la palatală. Tocmai acesta este faptul care rămîne de explicat, iar nu prezenţa vocalei palatale. Cunoaşterea etimonului verbului *a ghici* ar fi putut, probabil, aduce mai multă lumină în această situaţie.

---

sémantique, soit qu’il l’emprumte à la famille lexicale à laquelle il appartient, soit qu’il la tienne de son rôle syntactique de ses alliances dans la phrase (...)”, (*Études de géographie*, p. 102). Se are totodată în vedere şi „la fonction morphologique”, (p. 103) subliniindu-se că cuvintele se diferenţiază şi din punct de vedere al rezistenţei lor, chiar în interiorul aceluiaşi factor avut în vedere (constituţie fonetică, personalitate semantică, situaţia sa din punct de vedere gramatical). În felul acesta, legea fonetică nu se mai află în faţa unui individ, ci a unei colectivităţi care, prin indivizii săi, ridică o serie de rezistenţe, elementele singure cedînd mai repede, cele aflate în grup mai greu şi cu abateri chiar. Utilizarea cu prudenţă a teoriei învăţatului francez poate oferi explicaţii valide.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

În chestiunea influenţei asimilatorii a unor forme asupra altora, din cadrul unei paradigme, fără a neglija rolul „diferenţierii", subliniat de către A. Philippide[272], subscriem la opinia exprimată de Gr. Rusu[273]. Acesta împarte teritoriul lingvistic românesc în două mari zone şi discută din această perspectivă chestiunea vocalelor velare păstrate, sau refăcute analogic. Fără a nega rolul analogiei în fonetică şi morfologie[274], Gr. Rusu crede că rolul determinant în velarizarea sau păstrarea palatalelor (acolo unde este cazul) nu l-a avut lipsa/prezenţa vocalelor palatale în silaba următoare. În acest sens, autorul amintit citează forme precum *iubesc*, *să iubească*, *merg*, *mergînd*, *a mers*, *să meargă*, *să lovească*, *beut*, *beutură*, *beutor*, *bind*, *vind*, apărute în graiuri din sud-vestul Transilvaniei şi Banat (v. p. 95). Pe de altă parte, în Banat, sud-vestul Olteniei, Crişana, apar *vîni*, (*vîn'*), plural de la *vînă*[275], *vînaţ* (plural pentru *vînat*), *vînăţală*, *vînăţăle*, *vînăţîm*, *-ăsc*, *-ăşte*[276]. Autorul pleacă de la acţiunea consoanei labiale asupra vocalelor *e* şi *i*, în urma tendinţei spre depalatalizare a acestor consoane, socotite palatale la origine, şi consideră că, în acea perioadă, *i* final nu mai exista în aceste forme. Este greu de spus dacă toate aceste sunete aveau un timbru palatal, dar se poate postula existenţa unei tendinţe spre velarizare la care, începînd cu un anumit moment al evoluţiei limbii, s-a reacţionat în unele graiuri dintr-un anumit impuls, spre echilibru în sistem probabil. De asemenea, vocala de după labială trebuie să fi urmat schimbarea de timbru a consoanei. Forme precum

[272]În *Principii*, p. 155-171.
[273]În Rusu.
[274]Pentru care v. Gr. Rusu, *Probleme de morfonologie în* ***Atlasul lingvistic romîn***, în CL VIII, 1963, nr. 1, p. 59-78, unde se arată că schimbarea fonetică are consecinţe asupra sistemului morfologic, presiunile sistemului morfologic putînd determina noi schimbări fonetice. V. şi Emil Petrovici, *Evoluţia fonetică, substituire de sunete sau adaptare morfologică? În legătură cu tratamentul lui* ***o*** *final în elementele slave ale limbii romîne*, în CL VI, 1961, nr. 1, p. 25-29. Aici se atrage atenţia că nu trebuie judecat exclusiv din perspectivă fonetică. Poziţia teoretică a învăţatului clujean este deosebit de bine construită şi de echilibrată.
[275]Pentru care autorul are în vedere o evoluţie a lui *i* la *î*.
[276]Fără a se oferi sursa, este menţionat şi pluralul *tînări*, apoi *tînăret*, *-eţă*.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

frămînţi, *să frămînte*, *mîini*, *să mîne* sînt considerate diferit de un alt autor[277]. Cu toate acestea, există destule situaţii în care, judecînd acţiunea analogiei doar din această perspectivă, nu se pot oferi soluţii care să explice „inconsecvenţele" care apar[278].

Pe de altă parte, nu este de neglijat nici forţa formei, care apare clar evidenţiată de S. Puşcariu[279], la prezentarea unor forme în rostirea a diferiţi intelectuali români: *căluşeresc* (M., Br.V) şi *căluşeresc* (RP, G), ambele la S (p. 408), *cenuşăreasă* (Br.V, S, M) şi *cenuşereasă* (RP, G) (p. 408), *chisăliţă* (Br.V, S, M, RP) şi *chiseliţă* (Gr) (p. 408) *muşeţel* (M, Gr., S), şi *muşăţel* (Br.V, RP) (p. 408), *săminţe* (M. Gr.) şi *seminţe* (Br.V, RP) (p.408), *vatemi* (BrV, Gr) şi *vatămi* (S, RP, M) (p. 409). Lipsa acestei unităţi ar cere (poate în mod nejustificat) un alt tip de explicaţie în ariile care nu produc asemenea contexte, precum cea muntenească, spre exemplu. Trebuie, însă, observat că unele forme, precum cele constatate în arii nordice: *să arete*[280], *rebda*[281], *rebdare*[282], deşi apar ca rezultate ale unor procese analogice (uneori datorate anumitor presiuni din sistem), şi nu ca produse ale evoluţiei fonetice, care, apoi se impun devenind elemente stabile ale unei norme[283], în esenţă, se alătură oscilaţiilor precum: *calabalic* / *calabalîc*, *feltu-maşalîc* / *fert-marşalic*[284], ori *preşit* (pentru *prăşit*). Cele două rînduri de exemple fac parte, de fapt din aceeaşi categorie, cu precizarea că distincţia dintre ele ţine de anumite propensiuni ale sistemului. Astfel, dacă o formă precum *să arate*, a putut părea aberantă într-o arie lingvistică şi a fost modificată ajungîndu-se la *să arete*,

[277]V. Lombard, p. 76, unde se susţine că fonetismele acestea provin din generalizarea velarei datorită frecvenţei în paradigmele respective, adică omogenizării. La fel se explică şi situaţia din *împinge* şi *învinge*.
[278]V. cazul verbului *a crăpa*, discutat în Lombard, p. 81-99.
[279]În *Rostiri şi forme*, publicat în *Cercetări şi studii*, p. 404-415.
[280]V. BDLR, p. 153, 251, 453 etc.
[281]*Ibid*. p. 151.
[282]*Ibid*., 361.
[283]V. BDLR, p. 143, unde I. Gheţie arată că astfel de forme apar datorită considerării de către vorbitor a variantelor dure ca aberante.
[284]Opoziţie care apare în *Cronica Banatului*.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

faptul acesta a putut căpăta o stabilitate ridicată în zona respectivă deoarece forma repudiată intra în contradicţie flagrantă cu sistemul paradigmatic cu care se făcuse acolo analogia. O mai mare varietate de paradigme, precum şi o mai mare libertate în cadrul aceleiaşi paradigme, nu a forţat spre o asemenea analogie în alte zone. Pe de altă parte, tendinţa, pronunţată în anumite arii lingvistice, şi prezentă în aproape toate ariile lingvistice, de a evita vocalele velare, reprezintă un cadru general. Diferenţele în finalizarea acestei tendinţe provin nu doar din intensităţile diferite ale acesteia, ci şi din forţarea astfel a unor limite ale normei locale. În adevăr, procese, odinioară conştiente, produse pe baza analogice, pot deveni ulterior, dacă se încadrează în tendinţe fireşti ale unei norme, modele însuşite în mod natural, care apoi, pot servi de modele altor prefaceri. În acest sens, ultimul rînd de forme, poate proveni din modelarea respectivelor cuvinte, conform fonetismelor diferite din prima serie de cuvinte. La rîndul lor, acestea au apărut cîndva, după modelul altor paradigme. Toate acestea au reprezentat, de fapt, îndepărtări de la evoluţia fonetică, modificări conştiente.

4.2. Reacţii la velarizare. Spre deosebire de evoluţia fonetică, înlocuirea fonologică are, printre atributele ce permit recunoaşterea ca atare a acesteia, lipsa unei relaţii riguroase între particularităţile fonetice ale etimonului şi, apoi, ale diferitelor etape care-i urmează acestuia, pe de o parte, şi rezultatele înlocuirii, pe de altă parte. În acest fel, vorbitorul, cînd încearcă să producă o astfel de modificare, o va opera în funcţie de contextul asupra căruia va acţiona, indiferent de primitivul sau de stadiul anterior din care acel context provine. De aceea, în cele ce urmează, datorită rezultatelor care vor fi prezentate, nu se va opera o distincţie între formele cu velare care provin din evoluţia *á* + *n* + voc., cons, şi cele care provin din velarizarea prin labiale, de pildă. Distincţia va urma doar criteriul, mai sus enunţat, al „justificării" respectivei înlocuiri, din punctul de vedere al etimonului.

4.2.1. O primă categorie de cuvinte avute în vedere o reprezintă cea care conţine sunete justificate din punct de vedere etimologic dar care, cel puţin unele dintre acestea, în opinia noastră, provin tot în urma unor

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

hiperregresiuni care, de data aceasta, sub aspectul etimologic nu mai pot fi numite false, sub aspect evolutiv, însă, ele ar putea reprezenta mai curînd, reveniri la stadii revolute. Situaţiile acestea sînt mai greu de lămurit din acest motiv, chestiunea fiind: sunete păstrate sau refăcute?

4.2.1.1. Substantivul *ţiţă*, este destul de bine reprezentat în unele texte vechi: *ţiţă* (PO 67/9, Moxa 85^{v}, 110^{v}), *ţiţa* (Ps.S, 36$_{25}$, Ps.H 17), *ţiţele* (Ps.S 36^{6}), acesta semnalat şi de D. Puşchilă în studiul său asupra *Molitvenicului*, apoi, *se-au aţiţat* (PO, 251/4), *se nu aţiţaţi* (PO, 297/27), *aţiţa* (Moxa 28^{v}). O. Densusianu consideră că este vorba despre un *î* care „se schimbă în *i* sub influenţa unui *i* următor — *osindi*, şi chiar în silabă neaccentuată — *atiţia*" (O. Densusianu, *Opere III*, p. 38)[285]. Şi D. Puşchilă crede că *î* > *i* în *atitea*, cînd era aton în frază sau într-un derivat precum *atîtica* (p. 9). În primul rînd, apare întrebarea de ce *î* s-a impus aici, dar nu şi într-o formă precum *ţine*. În *ţiţă* (< lat. *tītia*) există un *i* în poziţie *ă* care, la rîndul său, provine dintr-un *a* neaccentuat, adică apare prin una dintre primele modificări fonetice româneşti. Situaţia substantivului s-ar putea lămuri cu ajutorul formei de plural din Ps.S. Este foarte probabil ca, în acest caz, forma de singular şi cea de plural să fi cunoscut evoluţii independente de la latină la română, cea din urmă moştenind aici două forme şi nu doar una, care să servească drept bază pentru formarea celeilalte. Datorită evoluţiei *–a* > *-ă*, forma de singular prezintă condiţii favorabile pentru ca iniţiala consonantică să se durifice. Forma de plural, însă, îşi marca numărul prin finala *–e*, ceea ce favoriza păstrarea timbrului vocalei precedente: *ţiţe*. Discuţia devine interesantă abia din momentul în care se dezvoltă forma actuală de plural. Aceasta poate arăta că, la un moment dat, vorbitorii dintr-o anumită arie lingvistică nu au mai operat pe aceleaşi căi fonetice, ci au fost orientaţi de principiul economic, prezentat de Al. Graur şi J. Byck, în *lucr.cit*. Astfel că pluralul moştenit a fost abandonat şi s-a refăcut unul nou, pornindu-se de la forma de bază, aceea de singular. Este de subliniat că, în acest caz, avem a face cu un cuvînt la care convine mai mult forma de plural. „Indiferenţa" faţă de fonetism poate avea drept

[285]Vezi Densusianu *Istoria*, II, p. 21.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

cauză tendinţa de ocolire a unui sunet care, în anumite contexte, prin abuz, devenise marcă a hipercorectitudinii. Cu toate acestea, o asemenea situaţie indică, mai degrabă, că asimilaţia nu este mereu o necesitate imperioasă în limbă. De aici se înţelege şi de ce nu s-a ajuns la singularul *ţiţă* şi se observă că economia de forme prevalează asupra celei a sunetelor. În ceea ce priveşte forma verbală, este de subliniat că africata a doua, deşi provine, întocmai ca şi prima, din *t* + *i*, şi-a pierdut timbrul palatal în vecinătatea finalei, înlocuindu-l cu cel velar. În acest context, menţinerea timbrului palatal de către africata iniţialei ar fi constituit un efort constant, ceea ce implică producerea timpurie a velarizării din prima silabă.

4.2.1.2. Forma *Peh*[*arnic*], apare într-un document din Tîrgovişte, la 1623 (DRB, 100), şi ar putea fi considerată rezultat al regresiunii, fie şi numai grafice. Este posibil ca forma *pehar*, semnalată de I. Gheţie în BDLR, p. 307, la Fogarasi, să nu reprezinte doar o simplă grafie. Chiar şi aşa, exemplul în sine nu reflectă o pronunţie care poate fi luată în considerare cînd se discută fonetica limbii române. Rom. *pahar*[286] considerat cu vocala etimologică *e* > *ă*, după care acesta trece la *a*, nu reprezintă aici o întoarcere la forma etimologică a autorului maghiar care, poate, nici nu cunoştea această formă, ori nu avea de ce să o refacă, mai ales că în limba sa avea *pohar*, ci o regresiune operată pe baza observaţiei că româna modifică *e* la *ă* în anumite contexte, precum cel de faţă. Grafia atestă prezenţa în limba română a acelei vremi a formei *păhar*. Este de reţinut încercarea autorului de a oferi o formă „corectă" sau „literară", de asemenea, faptul că, asupra unui împrumut din limbile slave, româna acţionase prin fenomenul velarizării prin labiale. Tot aici este de semnalat şi top. **в кръница педвчелвлѧи** „la

[286]În privinţa etimologiei lucrurile nu sînt tocmai precise (dacă nu cumva trebuie avută în vedere posibilitatea unei etimologii multiple), şi anume în punctul în care interesează discuţia, aşa cum se întîmplă de obicei atunci cînd o formă poate proveni din una dintre limbile slave, din slava veche, dar şi din maghiară. CADE extrage cuvîntul din srb. *pehar*, sv, Cihac, (II, sv) notează aceeaşi formă după care înşiră forme din alte limbi slave, maghiară, albaneză, cu fonetismele *e*, *o*, *u*. De asemenea DER, sv.: „sb., cr., slav. *pehar*", după Miklosich şi Cihac, şi trimite şi la alb. *pëhar* şi magh. *pohar*. De asemenea, v. Scriban, DLR, TRDW sv., ILRL, p. 88.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

Fîntîna Peducelului”[287]. Velarizarea prin labiale avusese loc în acest caz (v. şi BDLR, p. 412, unde apare *păduti*), ceea ce ar însemna că forma, precum precedenta, poate fi rezultat al regresiei[288].

4.2.1.3. Unele texte vechi oferă numeroase atestări ale unor forme cu fonetism care, în general, se consideră a fi păstrat în trecerea de la latină la română. În cele ce urmează se iau în discuţie cîteva cuvinte din această categorie. Începem prin discutarea cuvintelor *rîu* şi *rău*. În CB, alături de formele curente în acest text, cu vocală velară, apar: *rreurele* (434/12), *riure* (64/11), în Ps.H cuvîntul cunoaşte doar varianta cu vocala palatală, iar studiul lui I.A. Candrea asupra Psaltirilor arată că aceasta este dominantă, aici existînd doar cîteva apariţii precum *răure* (141_{21}, 166_{29}, 222_{19}, $321_{38\text{-}39}$, 322_{18}), *rrăure* (325_{29}) şi *răurele* (203_{25}, 325_{29}), *rrăurele* (148^{8}, 332_{31}). Ps.Cor. conţine forme cu velară, în vreme ce PO, pe lîngă acestea, mai frecvente, conţine şi *riu*, *riul* (16/17, 26; 16/25). Într-un document ieşean de pe la 1635 apare *răul Jijia* (IZ, doc. 76). CS prezintă *rîu* (28^{r}/8, 29^{r}/11), dar şi *riurele* (6^{r}/6) alături de *rîurele* (2^{r}/12, 42^{r}/9). În ceea ce priveşte adjectivul şi adverbul *rău*, acesta este fonetismul dominant în CB, unde se înregistrează o singură dată forma cu palatală, în dativul *reului* (414/2), dar *răilor*[289] (270/9), Ps.H. prezintă doar forma cu palatală *rreul* (94), *se reiră* (94^{v}) etc., de asemenea Ps.S., cu o singură ocurenţă *rău* (206_{15}), Ev. Sib. prezintă *reu* (12^{v}, 16^{r} etc.) şi *rei* (15^{r}, 35^{r} etc.). CS prezintă *rău* peste tot, ca adverb înregistrînd o ocurenţă *reu* (120^{v}/2). Majoritatea autorilor consideră că formele actuale sînt posterioare celor cu *e*, *i*, care ar fi dăinuit în limba română veche acolo unde textele o atestă. Astfel de forme apar în textele vechi, în dialectele suddunărene[290] şi într-o arie care îşi are

[287]Pentru atestare vezi Mihăilă, *Dicţionar*.
[288]V. şi discuţia la subst. *pahar*.
[289]N.B., nu **reilor*.
[290]Mihail G. Boiagi, în *Gramatica română sau macedoromână*, ed. Per. Papahagi, Bucureşti, 1915 (v. şi ed. V.G. Barba, Freiburg, 1988) notează *reu* (37, 38, 121, 198, 206 etc.), *riu* (158, 180, 193, 194). S–a consultat şi *Liturghier aromânesc* (ed. Matilda Caragiu-Marioţeanu, E.A., 1962), fără a se găsi forme cu fonetisme care ar putea schimba datele prezentului studiu.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

centru de iradiere în zona Banat-Hunedoara[291]. Cea mai ferită zonă de aceste fonetisme este aria sudică, adică Muntenia cu Transilvania de sud-est. Argumentele pe baza cărora se consideră că formele literare actuale datează dintr-o epocă posterioară românei comune sînt tocmai acestea: existenţa formelor cu fonetismul dat în arii conservatoare, dar şi dificultatea de a dovedi contrariul. La unii istorici ai limbii există totuşi o anumită doză de prudenţă în afirmarea caracterului de sunete păstrate de la latină la română pentru vocalele velare aflate în această situaţie.

> Situaţia prezentată este, oarecum, comparabilă cu aceea a unei forme precum *barbat*, care apare în subdialectul moldovenesc, şi unde se consideră că avem a face cu evoluţia *-ă->-a-*. Nu se poate spune care este argumentul de nezdruncinat ce-ar putea fi adus cuiva care ar susţine că am avea a face în acest caz cu un *a* păstrat. Doar acela că această evoluţie fonetică este, poate, cea mai veche evoluţie de la latină la română? I.A. Candrea[292] vorbeşte de „*a* netrecut la *ă*". Nu avem certitudini care ne-ar face să susţinem opinia lui I.A. Candrea, dar într-o asemenea situaţie nu se pot aduce argumente nici în favoarea nici împotriva unei astfel de opinii, cel mult se poate avansa teza contrară, cum fac autorii GD (p. 70), care consideră, fără argumente, că această opinie nu se susţine[293]. Dacă se are în vedere teoria inovaţilor în regres, trebuie să se observe că, deşi seducătoare şi aplicabilă în anumite situaţii, aceasta nu ţine seamă de o posibilitate: capacitatea factorului uman de a interveni conştient, deliberat asupra limbii.

De-a lungul evoluţiei limbii române (şi probabil a tuturor limbilor) acest caracter se dovedeşte a fi o constantă care s-a accentuat pe măsura evoluţiei limbii şi ale cărui efecte au fost ameliorate doar în epocile în care contactele lingvistice au diminuat (tocmai unul dintre factorii care au putut orienta tendinţele vorbitorilor), nevoia momentană de echilibru

---

[291]Cu toate acestea, nu este lipsită de importanţă forma (sau grafia) semnalată în Mihăilă *Dicţionar*, p. 148, *Lonka Rywly*, în Banat, precum şi **ръδл**, nume de sat din Hunedoara, ambele pe la 1515-1520. De asemenea, toponimul *Rywsor* şi **ръшорδл**, în *Anon. Car.*, atestări importante considerăm, de natură să se constituie în argumente pentru caracterul de sunet refăcut al lui *i* (şi *e*), chiar şi aici.

[292]În Ps.S., p. XXXVI, CXLIII.

[293]O argumentaţie convingătoare desfăşoară D. Uriţescu, *Originea lui **e** (**ă**) precedat de consoane cu timbru palatal şi de **i** în limba română*, în SCL 1973, p. 449-454, unde lui *a* din mold. *niapot*, *i* se explică provenienţa ca fiind tocmai dintr-un *ă* protonic (p. 449).

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

a sistemului, care a putut încetini sau opri vremelnic efectele concrete ale acestui fenomen şi a permis fixarea sistemului fonetic în unele din datele sale din acele momente. Mişcările acestea s-au încadrat într-o tendinţă generală, la scara evoluţiei diacronice, spre stări superioare de echilibru. Acesta a fost un proces istoric, tendinţa în discuţie fiind de evitare a vocalelor velare. Este foarte probabil ca, în principal, la baza acestei tendinţe, să fi stat un factor fiziologic. Uniformitatea evoluţiei este, însă, ruptă tocmai de manifestarea şi a unei alte căi prin care factorul fonetic este modelat. Evoluţia limbii s-a produs „în spirală", ciclic, momentele repetîndu-se uneori, la un alt nivel, cu o amploare diferită şi în alte contexte; constant rămînea impulsul spre (re)echilibrare. Pe de altă parte, probabil că evoluţia spre vocale velare a fost susţinută, cel puţin la începuturile limbii române, de o puternică tendinţă spre velarizare, creîndu-se un sistem fonetic coerent, poate nu foarte stabil, în care ponderea unui astfel de sunet era ridicată. Este greu de crezut ca, în aceste situaţii, sunetele palatale, şi ele susceptibile de modificare, să nu fi suferit o schimbare pe axa localizării, în sensul evoluţiei limbii, păstrîndu-se în acele contexte favorabile vocalei velare, timp de o mie de ani. S. Puşcariu pare să rămînă totuşi sceptic, deşi concluzia sa ar putea fi interpretată ca o concesie în favoarea opiniei vocalelor palatale păstrate[294]. Autorii GD arată (p. 203) că nu este sigur că *i* din *riu* ar fi etimologic în Moldova (aşadar, se consideră că aceasta ar fi o zonă velarizantă încă din perioada de începuturi a limbii române)[295], în vreme ce Al. Rosetti consideră că sunetul este păstrat în *riu*, iar în *ripi*, din Suceava, la 1428, am avea *î* > *i* (ILR, p. 417). Dacă se poate accepta că, pentru dialectele suddunărene şi aria cel mai intens romanizată a teritoriului dacoromân, avem într-adevăr a face

[294]V. ELR, p. 79.

[295]În aceeaşi chestiune, v. şi E. Petrovici, *Rom.* ***Oriş, Orîş, orîşa, orăşa, orăşani, orăşeni*** < *magh.* ***varjas***, în SDT, p. 169-172, unde se explică antroponimul *Orîş*, care apare şi sub forma *Oriş*, ca provenit din acesta din urmă prin depalatalizarea lui *r* „caracteristică îndeosebi graiului moldovenesc, dar frecventă şi în celelalte graiuri în cuvinte de origine slavonă şi maghiară" (p. 171). În continuare, autorul arată că *a hotărî*, *a pîrî*, *a tîrî* în forme şi derivate, *rît* (*răt*) < magh. *rét* apar în acelaşi fel, prin depalatalizarea vibrantei (pentru *rît* v şi Bărbulescu *Individualitatea*, p. 320).

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

cu palatale păstrate, pentru teritoriile învecinate, pe care respectivul fonetism a putut iradia (prin intermediul textelor ori prin contact lingvistic direct) această opinie este mai greu de acceptat.

Comentînd rezultatele cercetărilor lui D. Şandru, M. Sala arată că: „intéressant encore est le fait que dans ce parler, les voyelles [ă], [î] deviennent [e], [i] pour les mêmes raisons qui ont déterminé le maintien de [e] et [i] non transformés en [ă] respectivement [î]: *teţi*, au lieu de *tăţi*, *mey* au lieu de *măi*, *skermena* au lieu de *scărmăna*" (p. 112) şi, tot acolo: „le nombre des formes hypercorrectes avec [i] au lieu de [î] est assez grand: *griu*, *bătrin*, *riie* (…) *singe*". Forme precum acestea din urmă, deşi utile discuţiei întrucît permit într-o măsură redusă explicaţia prin asimilaţie, nu pot fi totuşi asociate în vederea susţinerii calităţii de sunet rezultat prin hiperregresiune pentru [e], [i] în seria aici discutată.

Se poate, însă, avea în vedere o altă cale de explicare a acestor fonetisme. Velarizarea prin *r* s-a petrecut în toate graiurile ce au cunoscut acest sunet. Dacă *rivus* şi *reus* ar fi sunat *riu* şi *reu*, atunci, dacă se acceptă că opoziţia [ă] / [î] s-a fonologizat abia începînd cu secolul al XVI-lea[296], etapa ce ar fi urmat ar fi fost una de confuzie întrucît ambele forme ar fi trecut la **rəu*. Nu se poate accepta această evoluţie, fiind greu de admis ca sunete distincte, clar marcate, să fi evoluat la un sunet de timbru incert[297]. Dacă formele în discuţie aparţin graiurilor „minoritare" mai sus delimitate, la ceilalţi acestea doar radiază. Dar, mai trebuie ţinut seamă de un fapt important: chiar şi la bănăţeni, formele *riu*, *reu* nu apar cu o frecvenţă foarte ridicată, în favoarea opiniei că aceste ar reprezenta cazuri concrete de scriere etimologică pledînd şi faptul că, scriptorii acceptă să scrie *singe*, *simbătă*, *ridică*, ba mai comit şi ei false regresiuni, renunţă repede la *riu*, *reu*, care se pronunţa astfel de mai bine de o mie de ani, şi trec la

[296]V. CIG.

[297]În acelaşi sens pledează şi un element al unei expresii întîlnite, ce-i drept, la Neculce: „rădica boierii cu *pîr*' asupra lui" (p. 179). Este puţin probabil ca această expresie să fie o creaţie a lui Neculce, împreună cu sintaxa de aici. Verbul corespondent, ca şi substantivul, avea o frecvenţă destul de ridicată în limba veche. Astfel de forme, puţine cum sînt, pot fi interpretate ca indicatori ai existenţei a două vocale velare.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

velarele prohibite[298]. Jocul acesta dintre cele două categorii de sunete, observat de M. Sala, (v. mai sus), este semn al reacţiilor de hipercorectitudine, aşa cum s-a ilustrat la început cu forme din *Appendix Probi* Dezambiguizarea s-a putut produce abia începînd cu fonologizarea opoziţiei [ă] / [î]. Relaţia dintre acest din urmă fenomen şi evoluţia spre velară a vocalelor palatale este mai strînsă, dar în alt sens. Dezambiguizarea s-a produs de la *rəu*, dar această etapă a dus la *rîu*, *rău*, cel puţin în ariile nordică şi sudică şi, eventual apoi, ca o reacţie care se integrează în curentul de refacere a fonetismelor cu vocale palatale, la *riu*, *reu*[299], în Banat, de unde apoi, a putut iradia în

[298]Este de observat că, la suddunăreni, în Banat şi în zona pe care iradiază influenţa bănăţeană, cel mai des, *ă* şi *î* apar în poziţiile în care vechile sunete au evoluat de timpuriu la velare. Este posibil ca, doar în contact cu dacoromânii (şi, eventual, cu textele acestora) să fi apărut regresiuni, căci dacoromânii prezintă o tendinţă accentuată spre velarizare. Un argument în acest sens l-ar putea constitui *fărmăca* (v. Moxa, 91[r], 115[v]), care are etimonul *phármacum* (v. CADE sv, Scriban sv, dar şi CDDE, unde se explică singularul prin influenţa asimilatorie a pluralului *farmece*), şi care a evoluat la **farmăc*, **fărmăcare* (v. Densusianu *Istoria*, I, p. 137). Atît în Banat, ori la aromâni, cît şi în nordul Transilvaniei şi în Moldova, adică în zonele păstrătoare de *ă*, *î* etimologic şi în cele velarizante (v. BDLR, p. 99) apar forme cu *ă*. O formă precum *să-l fermece*, care se poate auzi şi astăzi — în Ardealul de Nord, şi nu doar la vorbitori de origine maghiară — este relevantă în sensul că *e* de după labiodentală poate fi interpretat aici ca asimilaţie datorată unei hipercorecţii care, în mod obişnuit, nu se petrece la vorbitorul nativ al limbii române, dar apare prin analogie cu alte situaţii.

[299]Privitor la forme precum *ris*, *sin* etc., în Istrate *O problemă controversată*, se arată că, în textele vechi, aceste forme sînt originare şi, dacă apar şi în graiuri (căci autorul nu este de acord cu ideea că ar fi existat o diferenţă semnificativă între text şi realitatea sonoră), ele au o bază reală (p. 32). Mai tîrziu, consideră G. Istrate, este posibil ca, sub influenţa scrierii, să se fi pronunţat realmente astfel aceste cuvinte. Aşadar: „pentru explicarea satisfăcătoare a acestor fonetisme (*ris*, *sin* etc. — n.n.) ar trebui să plecăm de la limba veche, pe care se sprijină atîţia scriitori (...). De la Eliade Rădulescu, mai precis de la C. Negruzzi încoace, ca trebui să admitem, pe lîngă influenţa limbii vechi şi o tendinţă de literarizare, de întoarcere conştientă la fonetismele de altădată, iar cînd acestea nu existau, la crearea, prin analogie, a altora noi" (p. 44), tradiţia grafică, ortografia adăugîndu-se unei baze reale pentru anumite forme. Este drept că autorul nu se pronunţă net în favoarea unor cuvinte care ar fi păstrat în unele graiuri fonetismele etimologice, lucru care se observă şi din cele spuse la p. 35, nota 175, unde G. Istrate consideră, pe bună dreptate, că etimologiştii (şi, credem că nu era aceasta decît o

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

aria sudică în care apar aceste fonetisme. De aici decurge o concluzie importantă asupra începuturilor scrisului în limba română. Conform unor afinităţi de la baza graiului popular pe care se întemeia fiecare dialect literar, se edificau norme care îşi căutau coerenţa interioară. Oscilaţiile din vorbire trădează, în adevăr, căutări, şi acestea apar în scris. Un copist care se conformează textului copiat recunoaşte de fapt superioritatea, în acele puncte, a normei scriptorului de dinaintea sa, acelaşi copist care, de data aceasta, operează modificări, încearcă, de fapt, să creeze o normă, fireşte, uneori fundamentată pe afinităţile normei sale. Chiar dacă respinge cineva ipoteza că velarizarea s-ar fi produs în toate graiurile şi/sau pînă la capăt, distribuţia formelor indică faptul că avem a face mai puţin cu nişte evoluţii fonetice şi mai mult cu modificări operate conştient. Este posibil ca indivizii aparţinînd anumite categorii de vorbitori, dintr–o arie lingvistică dată, să-şi modifice pronunţia într-o anumită direcţie sub impulsul voinţei, dacă există o determinare destul de puternică şi o motivaţie pe măsură[300]; dacă rezultatul se situează pe o direcţie compatibilă cu cea spre care evoluează din punct de vedere lingvistic zona respectivă, este posibil ca aceste inovaţii să capate girul comunităţii. Astfel de situaţii pot fi mult mai frevente în limba scrisă.

> Ultima parte a discuţiei ridică problema valorii anumitor atestări grafice din textele vechi, în relaţie cu situaţia din anumite graiuri actuale în care sînt atestate (pe baza unor anchete dialectale) forme cu fonetisme identice. O grafie avînd un *e* sau un *i*, în cuvinte de tipul *reu*, *riu*, este considerată ca reprezentînd — într–o anumită arie lingvistică, bănăţeană, de pildă — o realitate fonetică şi un caz de păstrare a fonetismului etimologic, fapt întărit şi de anchetele dialectale ale secolului al XX–lea. Grafiile secolului al XVI–lea nu pot fi susţinute ori confirmate cu exemple de limbă vorbită din secolul al XX–lea. Singurul lucru care ar putea susţine aceste fapte sînt date de fonetica istorică, acolo unde acestea sunt certe iar studiul formelor de manifestare a legilor

---

trăsătură caracteristică a lor şi nu una deosebitoare de ceilalţi) scriau pentru viitor, încercînd să impună acestuia anumite norme, chiar de pronunţare. Totodată, G. Istrate subliniază că lupta ortografiei s-a dat între dialectele literare şi nu între graiurile populare.

[300]Afirmaţiile acestea ţin seamă de cele arătate în Philippide *Principii*, p. 15-17, privitor la alunecarea sunetelor, precum şi de cele asupra voinţei în limbă (p. 171-172).

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

fonetice arată că nu există alte posibilităţi de evoluie fonetică decît cele sau cea astfel demonstrată. În cazul de mai sus, singura dovadă care susţine *reu*, *riu* pentru secolul al XVI—lea este chiar grafia în cauză. Acest temei, însă, este insuficient pentru a considera că grafiile respective aveau acoperire fonetică. Raportarea la situaţia oferită de rezultatele anchetelor dialectale trebuie considerată cu atenţie. Cel puţin tot atît credit cît are ipoteza fonetismelor păstrate trebuie să aibă şi ipoteza conform căreia, în asemenea situaţii, am putea avea a face cu exemple de trecere a unor forme din norma scrisă a unui dialect literar în graiul popular corespunzător. Păstrarea anumitor particularităţi ale normei literare locale, după ce aceasta a devenit caducă, se putea produce datorită acţiunii conjugate a factorului prestigiu cu o formă specială de „solidaritate regională".

4.2.1.4. Cuvîntul *tînăr* a generat destul de multe discuţii pentru unele forme sub care apare în textele vechi provenind din diferite arii, soluţiile mergînd mai mult spre *i* < *e* lat. în poziţie nazală. Pe texte situaţia se prezintă astfel: PO înregistrează forme cu vocală palatală precum *tinăr* (140/13, 157/13 etc.), la Moxa se întîlnesc forme cu velară *tînăr* (85^{v}, 94^{r}), dar şi *tinără* (57^{r}, 135^{r}), studiul la Ps. S. atestă diminutivul *tinerel* alături de formele de genitiv-dativ *tinerei* (245_{28}, 306_{40}) şi *tănerei* (286_{36}), iar ca substantiv, apare *tinereţile* (137_{24} etc.), însă alături de *tinăreţile* (181_{29}). Credem că istr. *tirer* şi *virer* nu obligă la nimic[301].

Pentru forma *tinăr*, Al. Rosetti are în vedere o evoluţie „**tenăr* > **tinăr*, cu *î* provenit la o epocă posterioară de *ă*, prin asimilaţie (căci *î* nu e românesc comun)"[302]. Chiar dacă *î* nu ar fi românesc comun, este greu de acceptat că, în contextul **tenăr* (ori *tinăr*, ca la M. Sala, unde se dă evoluţia „lat. **tenerus* > *tiner*, *tinăr* > *tînăr*, avec [i] >[î] à cause du caractère fort de [t]"[303]), vocala palatală să fi evoluat diferit şi divergent faţă de palatala următoare, cu care se afla în relaţie, suferind adică o închidere şi păstrîndu-şi locul de articulare. Ruptura contextului

[301] *Gramatica* lui Boiagi prezintă *tineru* (36), *tinără* (37). Această scriere trebuie privită cu oarecare circumspecţie; (deşi diferă motivul, tot astfel au fost privite şi textele rămase de la Petru Şchiopul, care nici nu au fost folosite, de altfel). Este vorba, mai ales, de silaba a doua a acestor forme. În această lucrare apar: *frenlu* (24, 193), *strinzi*, dar *strânze* (157 şi 198), *angustu* (196), *frangu* (11), *frînzire* (75) etc.

[302] V. *Istoria*, p. 329.

[303] *Contributions*, p. 113.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

spre dreapta, în cazul unei evoluţii *tener* > **tiner* ar fi cerut multă forţă pentru ca nazala să nu acţioneze velarizant asupra lui *e*. ALRM, I, II, H. 253, ALR I, p. I, h 179, arată în mod limpede[304] distribuţia formelor cu *î* şi *i* pentru cuvîntul în discuţie, de acolo deducîndu-se că formele cu *i* aparţin ariei lingvistice care respinge, în general, vocalele velare[305]. Urmărind punctele din cuvînt în care apar aceste fonetisme, se observă producerea unei duble reacţii: una faţă de rostirea cu velară, cealaltă, o „corectare" a rostirii vestice, cu dentală pentru africată (*î* > *i c'* > *t*)[306]. Totodată, nu trebuie uitat că tot în această zonă apar, poate cu aceeaşi frecvenţă, şi forme cu *î*[307], după cum apar şi forme cu *i* (*tinăr*)[308]. Mai este de remarcat şi răspunsul consemnat în ALR, II, MN [2669], *Tînăreţe*, întrucît în zonele în care apar *tinăr*, *c'inăr*, apar şi *tînăreţă* (53, 64, 105, 272, 279, 316), *d'in tînereţile meli* (95), şi tot cu *tî-e* în punctele (325, 346, 353, 769)[309]. Alături de *tiner*, urmîndu-l pe G. Weigand, S. Puşcariu consideră că, pentru Banat, şi arii din Oltenia şi Transilvania, acest *i* ar fi păstrat[310]. Dar acest savant ia în considerare şi

[304]A fost vorba de o întrebare directă cu opţiune *tinăr* ori *tînăr*.
[305]La nordul Dunării, *tinăr* apare în punctele: 856, 878, 231, 148, 150, 860, 831, 885, 156, 144, 160, 865, 798, 158, 164, 166, 870, 808, 170, 178, 125, 880, 815, 795, 100, 393, 874, 810, *tiner* apărînd doar în punctul 364. Nu am notat punctele, din vest, în care apare *c'inăr*, africata avînd un timbru palatal prin natura ei — fonetisme precum cele notate în unele texte vechi: CS **чътъцiєи** (46^{r}/8) **чьтъцилє** (90^{v}/15-16), CB *čătăţile* (167/17-18), *čătăţĕni* (148/8), *čătăţĕnii* (183/2) nefiind caracteristice acestei arii lingvistice — pe de altă parte, africatele apar tocmai datorită existenţei acolo a timbrului *i*.
[306]V. şi articolul mai sus citat al lui B. Cazacu, la nota 12.
[307]V. Papahagi *Asupra*, în GS, II, p. 70, 71, Al. Vasiliu *Descîntece din Huniedoara*, în GS, V, p. 50-63, p. 56.
[308]V. GN, I, în Vîlcea, p. 36, Gorj, p. 23 etc.
[309]În *Graiul din Ţara Oltului*, GS, I, p. 107-139, T. Dinu înregistrează *tîmp* pentru *timp* (p. 109). La p. 332-333 ale aceluiaşi volum, G. Şerban Cornilă aduce unele „adăugiri" şi arată că *tîmp* este afectat, *rind* nu se aude obişnuit. *Tîmpurile* fusese semnalat şi de Al. Vasiliu în *st.cit.* (v. p. 64).
[310]Puşcariu LR II, p. 307.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

o acţiune datorată influenţei formei de plural, adică o „normalizare internă morfologică” (*ibid*., p. 360, v. şi p. 339, 341)[311].

> În acest din urmă caz, — care poate fi acceptat fără rezerve, mai ales dacă se au în vedere forme curente în limba veche, precum *corabii*, *sabii* etc. —, important este faptul că evoluţia fonetică a condus la vocale velare, apariţia palatalelor fiind datorată acţiunii conştiente, fie şi de natură morfologică[312]. Este mai puţin important dacă *string* apare după *stringi*, ceea ce contează este faptul că *string* a fost *strîng*, iar *stringi* provine din *strîngi*, prin asimilaţie. De fapt, vorbitorul nu face distincţia nici din punct de vedere etimologic şi nici din cel al contextului, între *strîmb*, şi *strîng*, *strîmt*. De aceea şi apar *strîmb* / *strimb* (PO 25/14 şi 254/16) *strîmbătate* PO 69/5-6) şi *strimbătate* (PO 178/21, 194/4), doar forme precum *strimb* şi *strimt*, în CB, sau atestările *strimtişor*, *strimbii*, la G. Mihăilă[313], căci, dacă pentru *strimt* şi *stringi* s-ar putea vorbi despre sunete păstrate (ceea ce este mai puţin probabil) pentru *strimb* nu poate fi vorba despre aşa ceva cu referire la *i*.

Pentru O. Densusianu, aici ar putea fi vorba despre o evoluţie *i* > *î*, rămasă neexplicată[314]. Distincţiile fine operate de savantul român[315] nu se referă la un context precum cel din *tenerum*, care ar trebuie apropiat de unul precum *venetus*, unde *-en-* > *- *ə̂n-* > *în*. Apar două categorii de modificări cerute de poziţia nazală: pe axa localizării (la vocală velară) şi pe axa închiderii (la vocală palatală). Sunetul *e* din *tenerum* nu a suferit o diftongare la *—e*, precum în cazul *terra*. Din perspectiva evoluţiei sunetelor în contextele lor, se observă că sunetul iniţial a fost unul velarizant[316] şi tot astfel a fost şi consoana următoare. Nu se poate face referire, aşadar, doar la secvenţa *ten-* ignorînd restul cuvîntului.

---

[311]În acelaşi sens se pronunţă şi I. Gheţie în ILRL, p. 92.

[312]Pentru conceptul ‘dezechilibru fonemic’ v. Puşcariu LR II, p. 344. De asemenea, v la p. 351, unde se arată, pe bună dreptate, că fonetică este acţiunea ce duce la transformare, fonemică fiind preferinţa pentru un sunet.

[313]*Dicţionar*, p. 159.

[314]De altfel, privitor la alternanţe *ţărm* / *ţermure*, *şed* / *şăd*, acest autor arată că nu se poate şti dacă formele cu *e* continuă fonetismul latin sau este vorba despre refacerea acestuia (v. p. 42).

[315]În *Istoria*, p. 18 şi 46-48.

[316]V. mai sus Sala *Contributions*, unde se recunoaşte caracterul dur al dentalei; rămîne de neînţeles de ce acesta s-ar fi manifestat atît de tîrziu, mai ales că în perioada africatizării a doua, tocmai dentala a fost cea care nu a permis despicarea vocalei *e* la *— e*.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

Acesta a suferit o schimbare în întregul său, de natură să determine o evoluţie direcţionată pentru cuvînt, în totalitatea sa. *Tinăr* nu reprezintă decît o formă ulterioară, apărută într-o normă, şi care rupe coerenţa întregului, aşa cum o formă precum *tinireaţe*, apare, nu întîmplător, în Moldova, ca o reacţie de hipercorectitudine, deoarece nimeni nu susţine că *tene-* > *tini-*[317]. Interesantă este şi o formă precum pl. *tîneri*, semnalată de I. Gheţie în BDLR, p. 113, atestat de ALR, exclusiv în Crişana, unele părţi ale Banatului şi Maramureşului vecine cu Crişana, de asemenea, *tînereţe* (*tînăreţe*), în aceeaşi lucrare (*loc.cit*.). I. Gheţie consideră că „avem a face probabil cu un *î* analogic, după singular (mai puţin verosimilă ni se pare o rostire dură a lui *t*)". Un comentariu al fonetismelor acestor forme ar putea avea în vedere faptul că ele s–ar datora într-adevăr analogiei cu singularul, dar ele pot fi privite ca determinate şi de reacţia la regresia *î* > *i*.[318] Totodată, este de semnalat că discutînd forme precum *tinăr*, *tinără*, *tinăreţe*, pe care le consideră particularităţi bănăţean-hunedorene care au radiat în jur (ele apar în zone din Oltenia, Muntenia), autorul trece sub semnul întrebării caracterul de vocală păstrată pentru *i* (v. p. 280, 300, 335, 384, 476, 539), la p. 222 susţinînd chiar că o formă precum *tinăr*, din PO pare să aibă un *i* „mai degrabă refăcut". Sub aspectul relaţiei din context, situaţia din **tenerum* este comparabilă oarecum cu aceea din *vesica*, unde se constată cum fenomenele fonetice care acţionează asupra formelor o fac în interdependenţă datorită împrejurărilor fonetice: *vesica* > *beşică* > *beşîcă* > *băşică*, varianta muntenească neputînd manifesta velarizarea prin labiale (fenomen condiţionat) dacă şuierătoarea nu ar fi fost durificată anterior[319]. Asemănător s-au velarizat vocalele palatale: *tenerus* > *tônôr*, după care, în mod firesc,

[317]V. BDLR, p. 343.

[318]O. Nandriş se gîndeşte la o explicare prin armonie vocalică pentru pluralele unor forme precum *sămînţă*, *tînăr* (v. Nandriş, p. 287-288).

[319]V. OR II, p. 46-47, Ivănescu *Problemele*, p. 236-237, Arvinte *St.lingv.*, ***Gen***., p. 56b, ***Ex***., p. 9b. Cu reţinere (datorită insuficientei cunoaşteri a etimologiilor acestor onomastice), ne putem întreba dacă nu cumva o astfel de explicaţie (jocul *be-* / *bă-*) ar putea fi adoptată şi pentru cazuri precum *Bălcescu* / *Belcescu*, *Băjenaru* / *Bejenaru*.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

una a continuat să se închidă, datorită poziţiei nazale. Forme precum *inel* şi *inimă* < *înel*, *înemă*, reprezintă într-adevăr asimilaţii regresive, evoluţia *anima* > *înemă* > *inemă* > *inimă* demonstrînd, prin trecerea de la etapa a treia la cea de-a patra a lanţului evolutiv cum, în limbă, tendinţa de clarificare a statutului sunetelor acţionează adeseori pînă la capăt[320]. Trecerea lui *-e-* la *i* aflat între *i-*, cu care are în comun caracterul palatal, şi *-ă*, cu care are în comun gradul de deschidere, era necesară probabil, şi nu doar impusă de forţa asimilatorie a iniţialei, deoarece *e* era delicvescent în context.

4.2.1.5. Relevante pentru chestiunea discutată ar putea fi avatariile cuvintelor *poruncă* şi *a porunci* (< vsl. **poronka*, *poronciti*)[321]. Textele vechi prezintă forme avînd mai multe fonetisme, predominant fiind cel cu velară: în CV *porînci* (28^{v}/12-13), *porînciiu* (35^{v}/11), *porînciteei* (28^{r}/13), în PO *porînci* (17/4, 25/11 etc.), *porîncii* (19/22, 20/20-21), *era porîncit* (67/2, 28/20), dar şi *poruncescu* (294/22-23), în Ps.H *porѧncita* (85), în Ps.S *porăncit-ai* (250^{11}), *porănceşte*! (130^{1}), *porăncită* (218_{37}), *porăncita* (31_{34}, 42^{14} etc.), *porăncitele* (85_{20}, 58_{38} etc.), în Lit.Cor. *porîncitelor* (2^{v}/7), în CS *porînca* (26^{v}/9, 35^{v}/12-13), *porînceale* (99^{r}/2), de asemenea, forma, atît verbală cît şi substantivală, apare peste tot cu vocală velară, dar şi *porunca* (12^{v}/11). În sfîrşit, CB prezintă *porîncesc* (174/16, 400/11-12), *porînciia* (125/1), *porînci* (77/16-17, 190/16 etc.), *porîncită* (185/3, 359/6), *porîncitele* (329/20-21, 358/17-18, 359/9), dar şi *poruncită* (365/19), *porinci* (147/9), *porincita* (331/1)[322]. Tot aici se înregistrează şi formele *poroncită* (375/7) şi *porencită* (331/10).

În *Studiul lingvistic*, la BB, ***Gen***., p. 53b-54a, după ce constată o distribuţie net în favoarea formelor cu *u*, faţă de cele cu *i*, *ă*, *o*, V. Arvinte consideră că forma etimologică este cea cu *u* (vsl. *-o*^{n} > rom. *-un*), iar forma cu *î* provine din delabializare, după cum cea cu *ă*,

[320]Pentru evoluţia aceasta vezi şi Densusianu *Limba română*, p. 25-26.

[321]Scriban, 1021b, care dă şi formele din magh. V. şi CADE, 981a, Cihac II, p. 278, TRDW sv.

[322]Acest *i* reprezintă o falsă regresiune faţă de formele cu *î*, forma cu *e* putîndu-se datora unui de joc de căutare a formei „corecte", după pierderea relaţiei cu forma etimologică, în urma adaptării şi, eventual, a evoluţiei fonetice[322].

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

constantă în textul muntenesc, provine din delabializarea formei cu *o*, aceasta rezultată în urma unei asimilaţii[323]. O. Densusianu socoteşte şi el forma cu *u* ca fiind etimologică, cea cu *î* provenind de aici printr-o evoluţie ca aceea a formelor latine (*Istoria*, II, p. 63)[324], opinie adoptată şi de autorii GD, care observă că forma cu velară avea şi are curs în graiurile din Banat-Hunedoara, Transilvania de sud-vest, zone din Ţara Românească (p. 116). În excelenta lucrare *Nazalitatea şi rotacismul în limba română*, A. Avram discută această chestiune (la. p. 61-63) şi se opreşte la opinia lui S. Puşcariu, pe care o evidenţiază şi adoptă, şi conform căreia trecerea lui *u* în poziţie nazala la *î* nu constituie o lege fonetică a limbii române, ci, mai curînd un accident. Se poate deduce că acest sunet (vsl. o^n) a evoluat în limba română fie la *u*, fie la *î*, în cea din urmă situaţie putîndu-se produce apoi o refacere a sunetului etimologic în sensul labializării, evoluţie care, în multe contexte, era conformă sensului de evoluţie a limbii. Totuşi, problema dacă *u* este păstrat sau ulterior, după ce sunetul străin ar fi evoluat la *î* nu poate fi considerată ca tranşată[325], deoarece nu caracterul de sunet etimologic pentru *u* este aici în discuţie, ci problema continuităţii sale, sau a reapariţiei acestuia după ce se ajunsese la *î*. Deşi menţionează opinia lui T. Capidan, conform căreia diferenţele de tratament în discuţie s-ar datora faptului că se împrumuta din mai multe dialecte slave[326], S. Puşcariu (în LR II, p. 208-209) se exprimă în sensul că reflexele în cauză s-ar datora faptului că vechea vocală slavă reprezenta un sunet inedit, în sistemul fonetic românesc fiind de aceea înlocuită cu sunete care au echivalat pe cel slav şi probabil, românii le-au împrumutat descompuse (voc. + cons.nazală). Cu toate acestea, dacă se au în vedere

[323]Arvinte *St.lingv.* ***Ex***., p. 4b-5a.

[324]V. şi Puşcariu LR, II, p. 209, unde se face comparaţia cu *porumb* > *porîmb*.

[325]V. şi Bărbulescu *Individualitatea*, p. 249-306, în special 268-274 unde, în încercarea de a stabili reflexele în limba română ale vsl. o^n se construieşte o argumentaţie cu premise sinuoase şi adesea contradictorii. Faptul este generat şi de caracterul dificil al chestiunii. Autorul consideră că acest cuvînt provine din limba maghiară.

[326]Opinie pe care pare s-o admită apoi, dar pentru împrumuturile slave conţinînd **ы** (*lucr. cit.*, p. 217).

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

cele două rînduri de astfel de cuvinte de origine slavă (*mîndru* şi *muncă*), se observă că, deşi tratamentul diferenţiat al acestora ar putea proveni din limbile slave, şi elementul moştenit, care prezintă contexte asemănătoare, suferă aceleaşi oscilaţii de ordin fonetic.

Nazala slavă putea genera ambele reflexe în limba română, fapt ilustrat de cuvinte precum *osîndi*, *mîndru*, *pîndi*, *trîmbiţă*[327], *luncă*, *muncă* etc.[328] De asemenea, *răspîntie* (<vsl. ⱃⱔⱄⱂⱁⱞⱅⰻⰵ, cu mbg. ⱛ>ⱏ[329], faţă de urmaşul lat. *pontem*. Deşi nu este exclus ca formele cu *î* să rezulte dintr-un soi de asimilaţie care s-au fi referit doar la o trăsătură — labialitatea —, faptul ar fi totuşi contradictoriu. De prin secolul al XVII-lea se constată cu claritate tocmai labializarea vocalei *î*, care trece în numeroase cazuri la *u*, evoluţie care face parte dintr-un proces mai complex de literarizare, în care s-ar putea încadra şi regresiunile pe care le discutăm şi prin care se încerca eliminarea velarelor nerotunjite. Dacă se iau în discuţie o serie de cuvinte, şi de origine latină, se poate observa că evoluţia merge în sensul labializării vocalei posterioare[330]. Lat. *singulus* > rom. *singur*, pentru care forma *sungur*, întîlnită în Legi,

[327]Este semnificativ că în Legi, p. 90, apar *osîndi* în textul muntenesc şi *osindi* în cel moldovenesc. *Osinda* apare şi la Neculce (13, 263, 304, 307, 407, 412), ca şi *trimbiţă* (p. 331). Această falsă regresiune (precum mai sus citatul *porinci* în CB) indică o căutare care, la rîndul ei arată că nu *u* era sunetul etimologic. Pe aceeaşi linie, tot la Neculce se înregistrează şi „s-au *zimbit* a rîde" (p. 13, 263). Grafice sau nu, aceste fenomene indică anumite oscilaţii ale căror cauze stau în instabilitatea formelor şi contextelor respective, care se manifestă la contactul dintre diferitele graiuri.

[328]Chiar dacă se lasă deoparte faptul că aceste cuvinte pătrund, mai întîi, în limba română, din limbile slave vii, precum şi faptul că o influenţă cultă asupra graiurilor româneşti trebuie să se fi manifestat aici, prin reflexe diferite ale aceluiaşi sunet slav, nu se poate considera că, în situaţiile de acest fel, notaţia ar fi avut vreun rol. Nu se poate presupune, pentru *poruncă* şi *a porunci*, spre exemplu, că ⱛ din etimon a fost preluat ca atare şi rostit diferenţiat, pe zone (de altfel nu se constată o asemenea distribuţie a formelor cu *un* şi cu *în*. Inexistenţa unui reflex *în*, atestat, în *luncă* şi *muncă*, de pildă, conduce către ipoteza deosebirilor generate de factorul spaţiu sau timp, pentru astfel de împrumuturi.

[329]Vezi Mihăilă *Dicţionar*, p. 146.

[330]Chiar o formă de altă origine, precum cea semnalată de T. Papahagi[330] prin evoluţia tc. *baγce* > *bahce* > *bîhce* > *buhce*, merge în acelaşi sens.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

p. 300 nu poate fi explicată decît ca provenind dintr-o formă cu velară care, într-adevăr, se întîlneşte tot, în textul moldovenesc, o reacţie în sens invers, *un* > *în* fiind exclusă aici. De altfel, un asemenea exemplu, în care *un* nu putea nicicum apărea prin evoluţie normală, unde lat. *in* > rom. *în*, indică felul în care vorbitorul încadrează un anumit cuvînt într-un tip de formă, pe baza unor caracteristici formale percepute de acesta ca relevante[331]. Sînt de făcut aici două observaţii. În primul rînd, încadrarea făcută de vorbitor se referă la un anumit segment al contextului, cel care, din punct de vedere al vorbitorului se află în dezechilibru sau sub incidenţa unui proces de restructurare fonetico-fonologică. (Relaţia cu situaţia fonetico-fonologică, pe care respectivul context o are în epocă, este indispensabilă). În al doilea rînd, trebuie remarcat felul în care unele cuvinte, deşi lipsite de ambiguităţile ori de contextul etimologic necesar (în exemplu nu este vorba despre contextul din *pontem*), sînt tratate din perspectiva contextului fonetic de la momentul în care se produce reinterpretarea şi nu din cea a contextului etimologic propriu. Din această cauză, trebuie subliniat că, deşi fonetismul este important cînd se discută evoluţiile fonetice ale cuvintelor, apar numeroase situaţii în care diferenţele iniţiale se estompează sau dispar, ceea ce permite vorbitorului considerarea şi încadrarea fonetică a acelor cuvinte în alte categorii decît cele considerate reale din punct de vedere etimologic şi tratarea lor de către acesta conform încadrărilor pe care le face. Indirect, de aici se deduce că, evoluţia fonetică are un caracter procesual şi nu legic, în fiecare moment factorul conştient putînd interveni şi distorsiona rezultatele aşteptate de lingvist. În acest sens, probabil, trebuie prezentate unele cuvinte care, în etimon nu conţin premise spre o evoluţie cum este cea din: *untunerec* pentru *întunerec*, *ungrupa* pentru *îngropa* (Jina, p. 318), *frunghie* pentru *frînghie* (în Sălaj, CDDE, sv.), *untru* pentru *întru*[332], *rundura* pentru *rîndunea* (CDDE sv.), dar şi

[331]Pentru opinia lui O. Densusianu asupra lat. *singulum*, precum şi *vendo*, *stringo*, care arată că *e* închis urmat de *n* trece la *în* şi nu la *in* v. *Istoria*, II, p. 19.
[332]În Bihor, apud Nandriş, nota 1, p. 55.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

rindunele[333] cum nu trebuie neglijată relaţia *Îndrea-Undrea*, *îmbla-umbla*, *împlu-umplu*, *îmflu-umflu*, *înghi-unghi*. Dacă prima formă din *înghiul Cîrstei*, (semnalată în jud. Vîlcea[334]), ar putea fi interpretată ca o rămăşiţă, *te-aş ungrupa*, care apare în Jina[335], nu poate fi socotit rezultat al unei asimilaţii (v. p. 318)[336], ci se alătură formelor de mai sus.

E. Petrovici consideră[337] că reflexele *crîng*, *oglindă*, *scump* constituie urme ale trăsăturilor arhaice ale fonetismului românesc împrumutat din slavă (o fază mai veche a bulgarei) şi care, faţă de bulgara medie nu a confundat *î* cu *u*, iar într-o altă lucrare[338], acelaşi lingvist arată că reflexele în română ale toponimelor slave ce conţin acest sunet sînt *în*, *îm*, *un*, *um*, dar nu este implicit faptul că aceste toponime provin de la o populaţie de tip bulgar (este vorba despre nume create după sl. *krągŭ*, *dąbrava*, *goląbŭ*, *ląka*, *ząbrŭ*). Tratamentul *un*, *um* pentru sl. com. **ą* este mai vechi decît tratamentul *în*, *îm*, primul fiind vechi bulgar, celălalt aparţinînd bulgarei medii. De asemenea, E. Petrovici arată că asimilarea slavilor s-a produs cînd **ą* se pronunţa ca un *ă* nazal (p. 197).

Între *u*, *î* şi *i*, în poziţie nazală sau nu, există un joc destul de complex a cărui manifestare apare în textele vechi, care conţin nu o dată forme cu ambele fonetisme (velar şi palatal), încît este dificil de vorbit de stadii; se pare că, alături de explicaţia care face apel la factori diatopici, trebuie avut în vedere faptul că aceste forme, cel puţin uneori,

---

[333]În judeţul Vîlcea, v.GN I, p. 32.
[334]V. GN, I, p. 108.
[335]V. GS, VI, textul LXXXIII, p. 207, 208.
[336]Este interesantă, şi sub acest aspect, h. 21 (*sprînceană*), din ALR, I: faţă de *sprînceană* din nord-vest, în aceeaşi zonă apare *sprunciană* (pct. 335, 333, 339, 355, 339, 337, 278, 273, 280, 255) într-o arie destul de compactă, de la care, spre sud încep forme cu *i* (*sprinceană*) (pct. 324, 298, 320, 295, 305, 315, 308, 289, 320, 259) de la care, pînă în sud avem tot forme cu *î*, *i* apărînd doar izolat (pct. 107, 99, 96, 118, 116, 112, 5). În Bucovina apare *i* destul de des, dar izolat.
[337]V. *Influenţa slavă*, p. 7 şi nota 18.
[338]*Toponymes roumains d'origine slave présentant le groupe «voyelle + nazale» pour sl. comm. *ą*, în SDT, p. 195-202.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

constituie rezultate ale unor operaţii conştiente[339]. Gradul de confuzie pare a fi mai ridicat atunci cînd este vorba de cuvinte de origine slavă. Astfel, vbg. *dîhanie* > *dihanie*, vbg. *tŭhori* > *dihor*, vbg. *dižma* > *dijmă* (v. OR, II, p. 160), vsl. *duhŭ* > *duh* (CADE, sv)[340]. Discutînd aceste forme româneşti, împrumutate dintr-o limbă slavă, unde apărea **ы**, şi încercînd să fixeze data împrumuturilor, stadiul de limbă din care s-a operat împrumutul, I. Bărbulescu[341] consideră că acele cuvinte — pe care le împarte în două categorii, după reflexele fonetice *i* / *î* din română — sînt posterioare secolului al IX-lea, ele suferind în română modificări de adaptare de grad redus, însă folosindu-se principii neclare sau inconsecvent aplicate deoarece, pe aceeaşi direcţie se merge în ambele sensuri (velar-palatal)[342]. Aşadar, I. Bărbulescu consideră că elementele celor două categorii şi-au păstrat în limba română fonetismul din momentul împrumutului. Fireşte, principiul poate fi

[339]Comentînd dificultăţile de notare pe care le întîlnea, E. Petrovici arata că „adeseori urechea îmi spune (*i*), iar ochii (*u*)" (EPI, p. 55). Cu această problemă, anchetatorul s-a confruntat deseori şi în mai multe puncte ale anchetei (v. EPI, p. 77, 78, 81, 91, 230, 273, 294 etc.).

[340]Limba română înregistrează *duh*, *duhoare* etc., dar *dihanie*, *odihnă* etc., reflexe diferite ce nu trădează situaţiile din vechea bulgară ci, în urma ruperii relaţiei etimologice între forme, modul în care româna şi-a împlinit tendinţele care au acţionat şi asupra împrumuturilor.

[341]V. Bărbulescu *Individualitatea*, p. 305-332.

[342]Cele două categorii de cuvinte, inegale cantitativ, cuprind forme precum *bivol*, *cobilă*, *dihor*, *dobitoc*, *hirav*, *mită*, *moghilă*, *obicei*, *răchită*, *vidră*, *vlădică*, respectiv *hîrleţ*, *rîcnesc*, *rîgîiesc*, *rîmnic*, *rîs* (ar. *aris*). Principiul pe care îl aplică autorul aici (un principiu bun, dar a cărui valabilitate este absolutizată neţinîndu-se seamă de intervenţiile ulterioare ale altor tendinţe ale limbii) este că „organismul fonetic al limbii române nu numai că nu se împotriveşte păstrării unui *â*, dar are chiar tendinţa spontană de a-l păstra şi forma în toate veacurile posterioare, pînă chiar în ziua de astăzi" (*ibid*., p. 320), la care se argumentează cu elemente moştenite, neologisme, după care se conclude că „tendinţa organică" a limbii române „a fost în toate timpurile existenţei ei: nu de a preface sunetul *â* în *i*, ci invers (...) şi chiar de a schimba pe *i* în *â*" (p. 323). Autorul mai observă că, pentru limbile slave, *i* pentru *â* este străslav, sîrbocroat şi sloven, fenomenul *i* < *î* fiind restrîns în dialectul apusean în secolele al X-lea şi al XI-lea şi activ doar după *r*, mai tîrziu răspîndindu-se pe întreg teritoriul şi după *m*, *n*, *z* (p. 312-313).

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

acceptat sub aspect teoretic, dar se impun unele corective pentru cazul concret discutat. Limba română poate fi socotită velarizantă — pentru unele epoci şi arii lingvistice —, dar nu acesta este singurul fenomen care a acţionat, în contextele velarizante stările de limbă nefiind rezultate ale unor stări de echilibru perfect. Autorul exemplifică prin forme din textele vechi (*riu*, *ride*, *uri*) şi consideră că aici are loc evoluţia *i* > *î*, conform aceloraşi tendinţe ale limbii române. Este, într-adevăr, posibil ca, datorită şi în urma contactelor lingvistice strînse cu slavii, românii să fi preluat cuvinte al căror fonetism, în anumite arii lingvistice, nu a impus modificări, tendinţa evidenţiată de I. Bărbulescu pentru slavă (*î* > *i*) putîndu-se transmite şi ea. Faptul că a putut fi preluată această tendinţă indică existenţa în limba română a vocalei velare cu o frecvenţă destul de ridicată, totuşi, formele împrumutate urmează tendinţele limbii în care s-au integrat acestea fiind generate de nevoi interne de echilibru; nu se poate neglija acest aspect care, în adevăr, deţine ponderea cea mai însemnată în cadrul schimbărilor limbii. Urmaşul românesc al lat. *palumbus*, *porumb* se înregistrează şi sub forma *porîmb* (v. de exemplu, Arvinte *St.lingv.*, ***Lev.***, p., 3a)[343], rom. *curînd* (< lat. *currendo*, CDDE, p. 72b) a cunoscut în textele vechi reflexul *curund*, formă caracteristică graiului bănăţean şi dialectului aromân[344]. Substantivul *munuşe*, pentru *mănuşă*, semnalat de G. Mihăilă (*Dicţionar*, p. 126), nu poate fi considerat doar ca rezultat al unei simple asimilaţii[345], aşa cum se referă D. Puşchilă[346] la mold.

[343]Forma este explicată prin asimilaţie. *Părîmb* ‘palumbus’ apare în ms. 45 din BB, *Gen.*, 15, 9 (v. Arvinte *St.lingv.*, ***Gen.***, p. 54b). Pentru *porîmb* > *porumb* v. şi Nandriş, p. 51.

[344]S. Puşcariu aminteşte această formă în cadrul discuţiilor asupra tratamentului grupurilor *re*, *ri* şi o socoteşte „la curieuse forme *currundu*”, în ELR, p. 79.

[345]V şi T. Papahagi, *Cercetări în Munţii Apuseni*, în GS, II, p. 22-89, unde se semnalează forma *munuşe*, considerată ca provenind prin asimilare (p. 47, forma apare în textul XIV, p. 75). Tot acolo este menţionată forma *dzua* (p. 46), socotită ca avînd un *u* < *î* < *i*. (Pentru delabializarea lui *u* v. Arvinte *St.lingv.*, ***Gen.***, 54b, ***Ex.***, 6a, ***Deut.***, 3b). La Neculce apare *mîlcom* (p. 27, 294), apoi v. Papahagi *Dicţionarul* unde se dau *bîmbăcos-bumbăcos*, ori *bîlgur*, *blugur*, *bulgur* ‘grîu fiert’ care are ca etimon tc. *boulghour.*

[346]V. *st.cit.* p. 20, cu toată discuţia de acolo.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

cuţutaş, apărut din dim. *cutîtaş*[347]. Tot aici trebuie amintite şi formele evidenţiate de Alexandrina Istrătescu în articolul *Rom.* ***dînga-dinga, pînga-pinga***[348], pe care le consideră a fi rezultat al unei „reacţiuni de hiperurbanism, spre deosebire de un alt autor care discută formele *dingă*, *pingă*"[349]. Aceste exemple sînt semnificative în încercarea de a evidenţia relaţia existentă în mintea vorbitorului între cele două sunete. În acest sens, ar trebui amintit un studiu[350], în care, pe baza unei analize atente a tendinţei spre labializare a unei iniţiale neaccentuate *î*[351] şi a contextelor care prezintă această tendinţă, observă rolul secundar la contextului, nu acesta fiind cel ce generează fenomenul şi nefiind vorba despre o asimilaţie. Autorul studiului consideră că aici acţionează o tendinţă generală a limbii române, de înlocuire a vocalei „neutre" cu o alta (*u* sau *i*). Deşi autorul nu are în vedere decît poziţia arătată, este probabil că tendinţa s-a manifestat şi la interiorul cuvintelor, unde contextul doar a hotărît timbrul vocalei *u* sau *i*.

Revenind la exemplul din CB, întrucît conţine toate posibilităţile de direcţionare a unui astfel de tip de reacţie, se poate observa că *poruncită*, *poroncită*, *porencită*, *porincită* indică, în primul rînd, apariţia, în acelaşi text, nu a unor stadii diferite ale evoluţiei fonetice, ci situaţia unui context fonetic supus reinterpretării. Într-un asemenea caz devine limpede o trăsătură a fenomenului hipercorectitudinii. Cuvinte de origine străină, care ridică unele probleme de adaptare la integrarea lor în limbă, şi care prezintă contexte asemănătoare între ele, aşadar comportînd o relaţie formală sesizabilă de către vorbitor, pot suferi

[347]Pentru ar. *cuţút*, megl. *cuţot*, istr. *cuţit*, v. OR II, p. 86-87.
[348]Publicat în GS, VI, p. 337. *Pingă* apare şi în *Cronica Banatului*, p. 63, 67, 72, passim. V şi PEW, sv. *lîngă.*
[349]M. Gregorian, *Graiul din Clopotiva*, în GS, VII, p. 132-193 în textele XLII (p. 170) şi XV (p. 160). Autorul consideră formele ca provenind din „sincopă silabică" (p. 143).
[350]Cel al lui A. Avram, *La voyelle [u] dans* ***umbla, umfla, umple*** *(a) et quelques questiones connexes*, publicat în RRL, t. XIII, 1968, 1, p. 73-82, citat în ILRL, p. 93. Pentru jocul *î* > *u* şi *u* > *î* v. şi Dumistrăcel *Influenţa*, p. 145-147.
[351]Unde s-ar încadra şi *să-ţ ungropŭ* şi *l'oi ungrupa*, înregistrate de D. Şandru şi F. Brînzeu în studiul *Printre ciobanii din Jina*, în GS, V, p. 300-350 (XVII, p. 341, respectiv XX, p. 342).

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

tratamente diferite, atît de la un cuvînt la altul cît şi în cadrul paradigmelor ori la nivelul derivatelor. Relaţia sesizată de vorbitor nu este lăsată la voia întîmplării de către acesta, el încercînd să impună o anumită ordine, chiar reguli (uniformizante ori diferenţiatoare), prilej cu care intervine în evoluţia fonetică. Ezitările şi oscilaţiile, traduse prin forme duble (*porîmb* / *porumb*, *dihanie* / *dîhanie*, *duh*, *porînci* / *porunci*) sînt ale vorbitorului, ele reprezentînd căutări ale structurii audio-articulatorii[352] care, uneori, se impune şi cuvintelor mai vechi, alteori vine dinspre acestea.

4.2.2.1. În studiul său la *Molitvenicul* lui Dosoftei[353], D. Puşchilă semnalează forme precum *pemintean* şi *pemintescu*, pe care le consideră ca rezultate din evoluţia *ă* > *e* (derivatele provenind din *pămînt* < lat. *pavimentum*), evoluţie cauzată de *i* următor care înlocuieşte pe *î* (în formele derivate, unde cel din urmă era aton). La rîndul ei, această înlocuire ar fi cauzată de *e* din silaba următoare. Pentru prima formă semnalată, se invocă şi istr., megl. *pemint*, arătîndu-se ar fi vorba despre o schimbare mai veche. Aceeaşi explicaţie se oferă şi pentru *spemintează* < *spămînta* < *ex-pavimentum* (p. 16). Forme asemănătoare apar şi în Ardeal:[354] *pemîntean* (p. 334), alături de *pemintean*, cu trei ocurenţe (p. 335), dar şi *pămînt* (p. 335, 342) şi *pămîntean* (p. 335), de asemenea, la I. Neculce se întîlnesc: *pămîntul* (p. 84, 131, 167 a ed. cit.) şi *pămînteni*, în *Predoslovie* (p. 3), alături de *pementean* (p. 70, 307), *pementeni* (p. 243), şi *peminteni* (p. 34, 369, 394). În *Cronica Banatului*[355] apar „*păminte* roditoare" (p. 52), *păminteleă* (p. 60), dar şi *pămînte* (p. 54, 56), *pămîntele* (p. 55), de

[352]Printre alţi factori, nu este de neglijat forţa deprinderilor de coarticulare, adică de uşurinţa de a reproduce acele succesiuni de articulaţii mai frecvente. Legat de aceasta, vorbitorul va reproduce întocmai mult mai uşor un sunet diferit de cele ale limbii sale, decît unul care prezintă mari asemănări cu cele din universul său sonor (cf. şi Dumistrăcel *Influenţa*, p. 245-287).

[353]Publicat în A.A. t. XXXVI, Memoriile Secţ. Literare, 1913.

[354]Semnalate (două ocurenţe) de Ecaterina Ţenescu, în *Texte populare din Bistriţa-Năsăud*, în GS, II, p. 328-345, într-o poveste (textul XVII).

[355]V. *Cronica Banatului*, *ed.cit*.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

asemenea, în CB, apare o formă precum *păminteasca* (284/1-2), spre deosebire de CV, unde apar doar forme cu vocale velare.

Schimbarea semnalată de autorul studiului lingvistic la *Molitvenicul* lui Dosoftei, fiind posterioară velarizării şi, dacă ea mai este şi veche totodată, (D. Puşchilă aduce un exemplu de la sudul Dunării spre a ilustra, vechimea develarizării), ar însemna că velarizarea s-a produs devreme (şi asta nu doar pentru *a*, ci şi pentru vocalele palatale), ceea ce nu este cu neputinţă. Inexistenţa, la sudul Dunării, a unor urme, care să indice în mod cert această regresiune, nu este, însă, un argument inatacabil[356]. Fireşte că formele pînă aici discutate trebuie explicate în acelaşi mod, însă influenţa în lanţ a timbrelor vocalice, dinspre finală spre iniţială, nu constituie o cauză, ci doar o circumstanţă favorizantă a unor asemenea modificări. În situaţii precum cele de mai sus, este vorba despre o modificare operată sub alte impulsuri decît cele de ordin servo-mecanic şi constînd într-o înlocuire care atrage după sine alte înlocuiri (eventual evoluţii) de sunete. Nu se poate admite aici o alunecare de sunete datorată timbrului vocalic al sufixului, o acomodare, deoarece este vorba, iniţial, de o substituţie de sunete care, apoi, a putut conduce la evoluţii, probabil în ordinea indicată de D. Puşchilă (mai întîi în silaba protonică, apoi în cea precedentă). Pentru *pemintean* autorul pleacă de la forma de plural oferind acelaşi tip de explicaţie. Dacă se urmăreşte vorbitorul, e nevoie să se ţină seamă în primul rînd de paradigmele coagulate în jurul celei mai puternice şi reprezentative forme, baza de la care vorbitorul pleacă fiind forma de singular; (în conştiinţa vorbitorului, pluralitatea reprezintă **un** element). Astfel de forme reprezintă, foarte probabil, pluralele iniţiale, rezultate din alipirea desinenţei de plural la forma de singular, asimilaţia petrecîndu-se apoi, şi nu în avans, ca şi cum

[356]Probabil că multe pronunţii ale românilor de la sudul Dunării indică forţa influenţei străine asupra acelor dialecte (aromânii au devenit iotacizanţi precum grecii — şi nu numai cu elementele de origine grecească —, au împrumutat o serie de sunete dificil sau imposibil de articulat de către dacoromâni etc.). Apoi, românii erau cei bilingvi, şi este ştiut că, în asemenea situaţii, bilingvii sînt cei susceptibili de a fi asimilaţi (parţial sau total).

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

vorbitorul ar avea în minte desinenţa de plural (cf. forme de G.-D. din vrom. precum *caseei*, *lumiei*). Situaţii ar putea ilustra că, cel puţin în unele cazuri (cum ar fi în acesta), nu se poate vorbi despre o relaţie de interdeterminare hotărîtoare între componentele sonore ale unui cuvînt, ea singură de natură să inducă evoluţia fonetică a acestuia. Forma din CB, spre exemplu, arată tocmai forţa voinţei vorbitorului care, în ciuda tendinţelor organelor articulatorii (spre comoditate, spre echilibru şi armonie în distribuirea mişcărilor articulatorii) poate acorda prioritate anumitor mişcări articulatorii, dacă apar impulsuri şi/sau motivaţii în acest sens. Pluralele *săgete*, care apare la Moxa, 149[r], text cu numeroase forme hiperliterare, *sîmbăte* (CV, 82/9), unde morfemul de plural nu şi-a exercitat acţiunea asimilatoare[357], *cuvъîntele* (Ps.H., 25[v], 26[v]), *cuvъnte* (Ps.H., 30), *cuvъntele meale* (Ps.H., 42[v])[358] pot fi citate în acelaşi sens.

4.2.2.2. Împrumutul vsl. *valiti* a trecut firesc la *-văli* (în *învăli*), după care a avut loc falsa regresiune ce a condus la forma actuală[359]. Forma etimologică apare atestată la T. Papahagi[360], *învălit* (p. 85), unde, pe lîngă *b*, *r*, *ş*, *f*, *v*, *s*, *z*, *ţ*, *dz*, urmaţi de velare apar, totuşi, *crep*, *mă'mbet(ů)* (p. 46), *detori*, *detoresc* (XXI, p. 78), *şerpe* (XXVIII, p. 81)[361]. O soartă diferită, în contextul unui etimon aproape identică şi a existenţei unor încercări, în unele graiuri, de impunere a formei

[357]Care, actualmente, are ca plural forma *sîmbete*, după ce în limba veche s-a înregistrat şi pluralul cu „asimilaţie". V. Arvinte, *St.lingv.*, ***Deut***., p. 8b, unde să dă *simbete*, care apare în BB ca reacţie de tip hipercorect faţă de mss. 45 şi 4389, în care se înregistrează *sъmbete*, respectiv *sămbetii*, ori *Zioa simbetilor* faţă de *sămbetii* în ambele mss.

[358]Valoarea [ă] pentru ъ este certă. În acest texte apar: *fъlosire*, 79, *fărăcat*, 88[v] şi *fъrecaţii*, 93, *adecъ*, 34, 45 etc., *va bogъţi*, 41[v], *iatъ*, 43[v], *limbъ celuitoare*, 46, *apъ*, 89[v], 90[v] etc., *lasъ*! (imperativ, 2 sg.), 31, *fъrъ de leage*, 30[v] etc. etc.

[359]Hristea *Probleme*, p. 312-313.

[360] În *Cercetări în Munţii Apuseni*, GS, II p. 22-85.

[361]Consemnate de Al. Rosetti, în *Lettres roumaines de la fin du XVIe et du début de XVIIe siècle tirées des archives de Bistritza*, în GS, II, p. 187-254, nr. 1, p. 231 şi partea a doua a studiului, în GS, III, p. 12-46.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

hipercorecte, se constată în *să vedesc*, pentru *să vădesc* (vsl. *vaditi*)[362], semnalat de O. Densusianu, la Varlaam.

4.2.2.3. Tot aici trebuie avută în vedere o formă precum *peun*, cu trei ocurenţe într-un text cules de T. Dinu[363], şi avînd vocală palatală nemotivată sub aspect etimologic[364]. De altfel, în acest text apar cu consecvenţă forme de acest tip: *beut*, *crepa*, *peta*, alături de *Brăşov*, *fărmeca*, *hătar*, *învăli*, *năroi*, *năcaz*, *năsîp*, *păreche*, *spăria* (p. 109).

4.2.2.4. Mai curioase apar formele consemnate în ALR, I, h. 34 (*bărbie*), pct. 874 *berbi—e*, 988 *berg'i—e,-g'— e* şi 375 *berd'i—e* care, pe lîngă caracteristicile ariilor respective, prezintă în comun o regresiune *ă* (< *a*) >*e*. În acelaşi sens merge şi răspunsul consemnat în ALR, I, II, h. 237 (*împac pe copil*-cînd plînge) în pct. 856 *îl mîngăi să-l mpeĉ*, cu labială urmată de vocală palatală pentru velară, caz semnalat în acelaşi volum, h. 74 (*curg lacrimile*) unde, în pct. 856 apare *pîreie pe obraz în žos*[365]. Deşi în toate formele menţionate sunetul vizat aici se află urmat de o palatală, explicaţia prin asimilaţie ar fi forţată deoarece ar fi la fel de extremă ca şi motivaţia care ar susţine că fonetismele înregistrate sînt izolate la maximum, adică nu au fost produse decît de respectivii informatori şi numai în prezenţa anchetatorului. Vocala palatală după labială indică o schimbare, efect al unui efort conştient, nu neapărat consecvent, şi negeneralizat[366]. Ultimele două cazuri, singurele atestări scrise în acest grup de exemple, prezintă *e* căci regresiunea se produce de la *ă*.

4.2.2.5. Cazuri de hipercorectitudine apar în *mena jupenul[u]i*, scris pe verso-ul unui document gorjean datat 1576 (DRB, 1), sau *miinile*[367]. Fie grafii, fie pronunţii, acestea rămîn forme hipercorecte. În acelaşi sens ar fi de menţionat sintagma *metrice metriculată*, semnalată

[362]CADE, p. 1396, Scriban, p. 973.
[363]În *Graiul din Ţara Oltului*, GS, I, textul X, p. 120.
[364]V. Scriban SV, CADE SV, unde I.A. Candrea trimite la lat. *pavonem*, însă avînd în vedere un intermediar slav.
[365]V. şi „toate *pîreiele*", la Neculce (p. 45).
[366]De fapt în asta constă slăbiciunea acestui tip de acţiune şi nereuşita sa cînd apare în anumite contexte în care baza de articulaţie îl tratează ca incomod.
[367]Care apare în jud. Dolj (v. GN I, p. 77).

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

în jud. Gorj[368], faţă cu *De mătrice* („titlul" unui descîntec, în Romanaţi, p. 138) şi *mătrice mătrăgună* (în Olt)[369].

4.2.2.6. Un alt exemplu îl constituie cuvîntul *spintec* (lat. **expantico*), pe care M. Sala[370] îl consideră, sub aspect fonetic, rezultat al asimilării *∂-i* > *i-i*. Dr. *pîntece*, precum şi ar. *pîntec* (< lat. *panticem*) semnalează în mod limpede forma spre care s-a produs evoluţia de la latină şi în acest caz[371]. Ar trebui acceptat, însă, că modificarea în discuţie nu este rezultat al unei asimilaţii, ci al unui proces conştient. În acest caz, deşi relaţia etimologică cu *pîntec* trebuie să fi fost evidentă, este posibil ca reacţia să nu fi avut neapărat în vedere o evitare a vocalei velare, ci, mai curînd, o necesară diferenţiere de acesta. Oarecum asemănătoare este situaţia pentru urmaşul lat. *grandinem*, care trebuie să fi evoluat spre forma actuală printr-o etapă **grîndină* şi care, probabil, a suferit o modificare, şi în urma unei atracţii dinspre *grindă*[372].

> Discutînd situaţiile în care apare opoziţia labiale moi/labiale dure, autorii GD (p. 125-135) acceptă opinia exprimată clar de O. Nandriş (p. 18), conform căreia formele cu labiale moi (precum *merg*), din norma literară, se datorează unei reacţii ce a urmat velarizării prin labiale, reacţie anterioară secolului al XVI-lea, mai timpurie chiar, şi resping astfel opinia lui S. Puşcariu, exprimată, printre altele în LR, I, p. 19, conform căreia velarizarea nu ar fi avut loc în asemenea cazuri, analogia împiedicînd durificarea labialei. Fiind de acord cu autorii GD, a căror opinie se întemeiază pe studiul unui material bogat şi este confirmată de principiul teoretic conform căruia mai întîi începe să acţioneze legea fonetică

[368]GN, p. 22.
[369]GN, p. 96, 138.
[370]În *Contributions*, p. 221 şi 107.
[371]Faptul este evidenţiat şi de A. Philippide, care presupune un **spîntec* (OR, II, p. 140). V. şi Frăţilă, p. 44, unde se dă o formă precum *despintica*, ce are drept corespondent ar. *dispîntic*.
[372]Avem în vedere posibilitatea ca, prin apariţia în limba română a elementelor de origine slavă, acest val de forme să fi produs o serie de modificări în fonetismul elementului latin, sub presiunea fonetismului slav care, nu o dată, în asemenea poziţii avea un *i*. Asemenea atracţii, chiar nejustificate din punct de vedere etimologic ori semantic, sînt posibile deoarece vorbitorul încadrează cuvintele mai ales pe criterii formale.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

după care are loc reparaţia analogică[373], se poate considera că analogia a acţionat înainte de încheierea evoluţiei în cauză. Vorbitorul nu are memorie[374], analogia producîndu-se cu forme contemporane lui, încă oscilante, uneori, sau care nu conţineau vocală velară dar prezentau asemănări formale cu formele velarizate putînd fi încadrate de vorbitor în aceeaşi serie. De altfel, autorii GD arată că, probabil, procesul acesta de refacere începe de prin a doua jumătate a secolului al XV-lea[375], cînd încep să aibă loc o serie de false regresiuni datorate contactului cu forme ale altor norme, într-un teritoriu lingvistic ce cunoştea rostirea dură a labialelor şi, mai ales, are loc o circulaţie paralelă a formelor prezentînd cele două tipuri de fonetism.

4.2.2.7. În acelaşi cadru aparetă şi o falsă regresiune precum cea operată de la substantivul *sînge* (< lat. *sanguen*, *-inis*, *-em*)[376]. Dacă, pentru *sin* şi *singur* s-ar putea admite un *i* păstrat (ceea ce este mai greu de admis însă o demonstraţie în acest sens ar fi dificilă), *singe* reprezintă în mod cert o formă rezultată în urma unei false regresiuni, prin analogie cu forme precum cele mai sus citate, spre exemplu. I. Iordan consideră că *singe* reprezintă o grafie hipercorectă a moldovenilor faţă de norma muntenească. Din exemplele culese de I. Gheţie şi Al. Mareş şi folosite în GD, se observă că cele mai multe forme în care apare opoziţia *s* dur/*s* moale aparţin ariilor lingvistice a Moldovei şi celei bănăţean-hunedorene, (ceea ce indică şi o anumită fărîmiţare a acestora). În aceeaşi lucrare, în cadrul discuţiei privitoare la tratamentul consoanelor *s*, *z*, *dz*, *ţ*, moi/duri, autorii consideră că pentru cuvinte precum *se*, *seu*, *sint*, nu se poate admite „că am avea a face cu fonetismele etimologice, deoarece e greu de crezut că [e] şi [i] să se fi păstrat nealterate tocmai în regiunile unde durificarea lui [s], [dz], [z], [ţ] s-a manifestat cu cea mai mare intensitate din secolul al XVI-lea (pe alocuri din secolul al XV-lea) pînă astăzi”[377]. Autorii arată în continuare că, în adevăr, avem a face „cu un fenomen de hipercorectitudine,

[373]V. p. 130, unde se arată că o serie de factori „(şi înainte de toate analogia) au determinat să se restabilească rostirile etimologice”.
[374]V. Puşcariu *Morfonemul*, p. 240.
[375]Pentru exemple vezi GD, *loc.cit*.
[376]V. şi Arvinte *St.lingv.*, ***Ex.***, p. 13a, unde se vorbeşte pentru acest caz, de *hipercorectitudine* sau *hiperliterarizare*.
[377]V. GD, p. 173.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

realizat fie la nivelul limbii vorbite, fie la nivelul limbii scrise"[378]. Al. Rosetti (*Istoria*, p. 457)[379] pune pe seama evoluţiei fonetice forme precum *sint*, *singe*, *stringe*, *singur*, *rindul*: „consoanele care au provocat procesul (*dz*, *s*, *r*) sînt articulate în partea anterioară a gurii", în vreme ce „*ă*/*î* e articulat în partea medială a gurii" arătînd că modificarea articulaţiei se datoreşte influenţei acestor consoane.

4.2.2.8. G. Mihăilă semnalează[380] o formă precum *şetrar* (p. 162) (< *şatră* + *ar*), care nu avea cum genera, pe calea evoluţiei fonetice, ori în urma unor presiuni paradigmatice, un *e*. Fie rezultat al evitării velarei din *şatră*, fie derivat „firesc" dintr-o formă cu şuierătoare muiată, *şeatră*, derivatul rămîne hipercorect.

4.2.2.9. Tc. *meşın* a suferit probabil influenţa normei munteneşti care, de prin secolul al XVII-lea nu mai accepta decît şuierătoare muiate, altfel neputîndu-se explica înlocuirea unui sunet existent în ambele limbi, mai ales că, în acest caz nu poate fi vorba despre o evoluţie fonetică.

4.2.2.10. De asemenea, *vrăjitor*, pentru care vezi Arvinte *St.lingv.*, *Ex.*, p. 10b, unde sînt date variantele *vrăjîtori*, *vrăjitori, vrăjetori*, ce ilustrează cît se poate de bine căutările asupra timbrului şuierătoarei, sunet care, şi la moldoveni, punea probleme mari dacă se ţine seamă de faptul că, la Neculce apar: *sprejenindu-să* (p. 85), „au putut *sprejîni*" (p. 79), *să se sprejinească* (p. 47), *sprejîni* şi *sprijini* (v. *Glosarul* ed. cit.), *să sprejinească* (p. 385), *să sprijinească* (p. 256), „neputîndu-i *sprijeni*" (p. 260), *sprejînească* (p. 167), „nu-i putură *sprejeni*" (p. 172)[381], cuvinte unde se constată şi o regresiune de la velarizarea prin *r*.

---

[378]*Ibid*.

[379]V. şi Al. Rosetti, *Dr.* ***jupîn***, ***smîntînînă***, ***stăpîn***, ***stînă***, ***stîncă***, în GS, V, p. 158-172, unde, cu referire directă la *stincă*, şi prin comparaţie cu forme precum *singe*, *tinăr*, se arată că *i* din *stincă* „provine dintr'un timbru *î* anterior; aşa dar, în această regiune din Ardeal timbrul *î* a fost schimbat în *i*". (p. 172), idem, *Recherches*, p. 65. V. şi A. Avram, *Nazalitatea*, p. 30.

[380]În Mihăilă *Dicţionar*.

[381]Cf. şi *şeruitoriu* care, nu întîmplător, apare la Dosoftei (Puşchilă, p. 86). Este posibil ca, la un moment dat să coexiste toate tipurile de fonetisme, şi ele nu dispar uşor, încît să se poată stabili care era coerenţa interioară a normei, cel puţin la nivel grafic,

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

4.2.2.11. Cu un *i* nejustificat din punct de vedere etimologic sînt şi cuvinte precum *simbătă*[382], *simburi*, *sint*, *sirgui*, atestate în BB[383], ori *sirbi*[384] pentru *sîrbi*, care trebuie interpretat în acelaşi fel[385]. La Neculce apar „că nu-i *sirgue* cu istovul banilor" (p. 327), dar *de sîrgu* (p. 52, 97), însă *de sirgu* (p. 220, 254), *sirguială* (p. 368) apoi, alături de *sîrbi* (p. 384), *sîrbimea* (p. 204), *sîrbii* (p. 237), „capetile *sîrbimei*" (p. 110), *a sîrbilor* (p. 246), „Alixandru *Sîrbul*" (p. 385), apar: *sirbu* (p. 14, 338), *sirbi* (p. 229, 251, 297), *sirghi* (p. 103), *sirboaică* (p. 14), „carte *sirbască*" (p. 14), *sirbime* (p. 254), *sirbeşte* (p. 309). Pentru o situaţie ca

---

considerate împreună. Or, de aici se face selecţia, uneori fără eliminarea fermă a celorlalte fonetisme, ori fără achiziţionarea unor deprinderi ferme şi consecvent aplicate. Astfel de forme demonstrează că amestecul de forme, în general, este dat şi de reacţiile la interacţiunile dintre două norme, căutările acestora nefiind doar simple evoluţii fonetice. Un alt element este inegalitatea evoluţiilor din graiuri, coexistenţa diferitelor stadii, în cadrul aceluiaşi sistem, fapte ce pot fi ilustrate şi cu ajutorul textelor vechi. Pentru jocul [e]/[i], vezi Philippide *Principii*, p. 22-23.

[382]Cu numeroase atestări (v. şi Arvinte *St.lingv.*, ***Ex***., p. 13a, ***Lev***., p. 6a, ***Num***., p. 5a), dar în PO apar forme cu velară (234/2, 285/22).

[383]V. Arvinte *St.lingv.*: pentru primul exemplu ***Ex***., p. 13a, unde forma este analizată ca reacţie la velarizarea prin *s*, şi ***Num***., p. 15a, pentru al doilea exemplu, ***Lev***., p. 6a, tot cu explicaţia de mai sus (dată şi pentru *sfîntu*, ***Lev***., p. 56); pentru ultimul exemplu ***Gen***., p. 62b, formă hipercorectă din magh. *szoróz*, dar v. şi Al. Gafton, *Rom.* ***sîrg***, în AUI, XLIII (1997), p. 270-272, unde se propune o altă etimologie; chiar şi aşa însă, forma în cauză rămîne hipercorectă. V. şi BDLR, p. 139, 311. Ca reacţie la velarizarea prin *s* apar destul forme: *segeată* şi *segetele* (Moxa, 62^{v}, 69^{r} şi 127^{v}), alături de *săgetele* (Moxa, 146^{r}), *sigeată* (Neculce, 254) apoi *selăşlui*, alături de *sălăşlui*, semnalate de D. Puşchilă şi explicate prin „falsă analogie" cu *însătat-însetat*.

[384]Care apare în DMR, CXIII, 1593, Maramureş, text în care apare şi forma *rindui* (atestat şi în Suceava —v. BDLR, p. 152). Considerăm că *sirbi* este precum **pilc*, ori **tirg*, existenţa sa atestînd ipoteza că, o dată deprins mecanismul de către vorbitor acesta îl foloseşte în toate contextele în care crede că poate şi trebuie să-l aplice. V. şi BDLR, p. 139, pentru *sirb*, atestat la Suceava, în 1601.

[385]V. şi forme precum *sirmă* < tc. *syrma* (CADE, dar v. şi Scriban, unde se are în vedere o etimologie multiplă) (Neculce, 28), *lăscaie* (Br.V, M, Gr.)/ *lescaie* (RP) şi *leţcaie* (S), la S. Puşcariu, *st. cit.*, p. 408, pentru care CADE, sv., trimite la pol. *lacki*, apoi ALR, II, h 185 (*Flăcău la însurat*), unde în pct. 538 se răspunde cu *flecău*, *flecăi*, precum şi forme care apar în *Lettres roumaines*, *sinătate*, *sint*, *simt*, *osindit*, *osindi* (GS, II), şi *sirbi*, *sintu*, *sinătoş* (GS, III).

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

aceea în care apare în etimonul slav, succesiunea **ръ** ar fi de amintit cuvîntul *mîrşav*,[386] care prezintă şi o variantă învechită şi regională *merşav*. Este de presupus că avem a face, şi în acest caz, cu o formă hipercorectă care atestă, mai întîi, imposibilitatea de a pronunţa sunetul slav[387], apoi evitarea vocalei velare.

4.2.2.12. Aceeaşi regresiune, nejustificată de etimon, şi care indică o tendinţă, apare în „l-prăşim cu *sepăle*", în jud. Gorj[388].

4.2.2.13. Tot astfel trebuie tratate formele semnalate de D. Puşchilă (*st.cit*., p. 26): *zemisli*, *zimisli*, *era zimislit*, care apar şi la Moxa (v. 35[r]). Cuvîntul are ca etimon vsl. *zamysliti*[389], forma actuală, *zămisli* — rar înregistrat în uzul curent de altfel —, corespunzînd etimonului.

4.2.2.14. Cuvinte precum *mazil* şi *a mazili* apar la Ion Neculce atît cu spiranta urmată de vocală velară, cît şi de vocală palatală. Nu vom oferi decît cîteva exemple subliniind predominarea formelor cu *î*: *mazil* (55, 152, 164), *mazili* (p. 83), *mazilie* (p. 20), *a fi mazilit* (p. 20), *au mazilit* (p. 40, 42, 46, 93), *mazilia* (p. 41, 69), *să mazileascâ* (p. 65), *să mazili* (p. 195), alături de *mazîl* (p. 41, 43, 47, 58, 141, 181, 190, 208), *mazîli* (p. 41, 77, 110, 185, 193), *mazîlii* (p. 186), *mazîlimea* (p. 75,

---

[386]În DLR, tomul VI, fascicula a 10-a şi a 11-a, *mîrleală-morsă*[1], p. 723. Pentru etimologie v. DER, sv, Scriban, sv.

[387]Bărbulescu *Fonetica*, Avram *Nazalitatea*.

[388]V. Frăţilă, p. 45. Un fonetism precum *Schinteia* (toponim care apare la Neculce, p. 211 şi pe care I. Iordan îl pune pe seama unui presupus copist muntean) ar putea fi considerat ca provenit din falsă regresiune. În CADE se trimite la lat. *scintilla* şi se menţionează „cu fonetism nelămurit". Ciorănescu pleacă tot de la această formă, însă cu precizarea „por mediación de una forma hipotética **scantilla*" explicată prin analogie cu *excandere*. Dacă se porneşte de la acest etimon (care este de acceptat), se observă că forma din Neculce urmează unei hiperregresiuni, false deoarece fonetismul este *k'* (pentru *k*) şi nu ĉ. De altfel, pe cît se poate, această formă hipercorectă confirmă etimologia lui Ciorănescu, dată după Puşcariu, Philippide, Pascu, Graur. Interesant pare a fi şi jocul *Drăghiciu* / *Drăgîciu* (Neculce, p. 38) întrucît pune în discuţie aceeaşi pereche, oclusiva velară cu variantele muiată şi dură. Acest lucru se observă şi în forma moldovenească a verbului *a ghici*, care este *a gîci*, la fel substantivul (din păcate nu avem o etimologie a acestor forme), precum şi în gerunzii de tipul *fugînd*, unde se opune un sunet dur un altuia perceput ca muiat.

[389]CADE sv, Scriban, 1430b.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

129, 179, 180), *mazîlia* (69, 126), *să mazîlească* (p. 181), *au mazilit* (p. 43) etc. Situaţia aceasta este, din punct de vedere etimologic, identică cu aceea din cazul *meşină*.

4.2.2.15. Următorul exemplu este sugestiv întrucît relevă un alt aspect al fenomenului în discuţie. G. Ivănescu arătase, subliniind o caracteristică a oricărei evoluţii fonetice, că, pentru palatalizarea labiodentalelor, spre exemplu, rezultatul direct al evoluţiei *f* + — este *h'*, în vreme ce *ŝ*, din Moldova de nord, reprezintă rezultatul unui alt fenomen fonetic. Tot astfel, evoluţia *á* + *n*, are ca rezultat direct **ă*, iar *î* provine nemijlocit din acesta şi nu din *á* + *n*. De aceea, un *i* care ar apărea aici decurge din *î* şi nu mai necesită o relaţie cu primitivul, ori cu o altă etapă a lanţului evolutiv. S. Puşcariu semnalează[390] o formă hipercorectă în *zinca* apărută „prin hiperurbanism" de la dim. *zînca* din *zînă*[391]. În ms. 45 apar variante hipercorecte de acest tip[392], autorul studiului de limbă arătînd că astfel de forme sînt caracteristice textelor moldoveneşti dar, acest tip de înlocuire conştientă, nejustificată de etimon, se întîlnea şi în texte aparţinînd altor graiuri, în care a avut loc velarizarea prin spirante şi africate[393]. Mai este de remarcat faptul că, foarte probabil, forma cu fonetism *e* este rezultatul direct al regresiunii, de regulă fenomenul petrecîndu-se pe axa localizării cu păstrarea aperturii, formele cu *i* datorîndu-se, poate, jocului *e*/*i*.

4.2.2.16. Textele vechi prezintă alternanţe pentru *nădejde* (< vsl. *nadezda*)[394] şi derivatele sale. Astfel, apar *nedejduitor*[395], *nedejde* (în Legi, unde forma este mereu prezentă în textul moldovenesc), *nădeajde* alături de *nedejde*, semnalate de D. Puşchilă (în *st.cit.*). CS prezintă doar forme cu *nă-*, iar Ps.H forme precum < *vorѣ nedejdi* (2), *nedejdiţi* (3), *nedejdi* (3), *nedejde* (10) etc. — tot în acest text apar şi *nepusti*, *săgeatele* (12) —, de asemenea, Lit.Cor. prezintă numeroase forme cu

[390]În *Pe marginea cărţilor III*, în DR VI, la p. 526.
[391]V. LR I, p. 298, unde se oferă acest exemplu.
[392]V. Arvinte *St.lingv.*, ***Gen***., p. 63a.
[393]V. şi bibliografia dată acolo de autorul *Studiului lingvistic*.
[394]CADE, sv, Scriban, sv.
[395]IZ, doc. 56, pe la 1592, seliştea Cîndeşti.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

ne-. La I. Neculce apar *nedejde* (p. 34, 35, 209, 361), dar şi *nădejde* (p. 287), *nădejduind* (p. 361). Situaţia este similară în *necaz* care provine din bg. *năkaz* < vsl. *nakazati*. Dat fiind etimonul, este limpede că acesta nu avea cum să genereze un reflex *e*, evoluţia mergînd conform regulilor de adaptare fonetică ale limbii române, spre vocală velară. Este de remarcat că nu se pot atribui aceste modificări unor arii compacte, fenomenul înregistrîndu-se în mai multe zone aparţinînd unor dialecte literare diferite. *Nedejde* înregistrează două ocurenţe (mînăstirea Moldoviţa, 1592), *nescut* apare în Bucovina, unde se întîlneşte şi *fecut*[396].

4.2.2.17. Conţinînd o vocală palatală, după toate aparenţele, nejustificată din punct de vedere etimologic şi apărută în urma unui raţionament analogic greşit, par a fi şi formele sub care apare substantivul *stăpîn* în unele texte vechi. La Loga apare o formă precum *stepînióre* (p. 81), unde se observă uşor (mai ales dacă se ţine seamă de faptul că etimologiile oferite pentru *stăpîn* — nici una certă — apar după Loga) că autorul opera constant asemenea substituţii[397].

4.2.2.18. Un alt caz este cel al actualului *lingoare*, înregistrat în textele vechi cu velară (v. de exemplu, CV $2^{v}/11$, ori Ev.Sib. 26^{r}_{8}), unde

---

[396]Al. Rosetti, *Dări de seamă*, în GS, II, p. 167-179, unde se dau formele după *Documente româneşti din arhivele Bistriţei*, publ. N. Iorga. Pentru *ne-* > *nă-* v. şi Al. Graur, *Etimologii româneşti*, Bucureşti, 1963, p. 27-30, unde se iau în discuţie mai multe tipuri de contexte şi situaţii, relaţia cu etimonul nefiind clară în fiecare caz. Cu toate acestea, s-ar putea avansa ipoteza, valabilă cel puţin pentru unele dintre cazurile prezentate acolo, că există posibiliatea ca etimologia populară să exercite anumite presiuni care pot duce la apariţia de forme hipercorecte. Existenţa sensului ar putea fi în destule cazuri o forţă destul de puternică, dacă este sprijinită de paradigma spre care s-ar îndrepta astfel cuvîntul şi dacă nu i se opune propria paradigmă.

[397]Textul acestei *Gramatici* înregistrează constant forme precum: *nesevîrşit* (p. 56) < *sŭvrŭšiti* (v. Scriban 1063b, CADE, 1106b) care nu putea nicicum genera o formă avînd *e*. De altfel, *sevîrşi* apare şi în BB, (v. Arvinte *St.lingv.*, ***Deut***., p. 8b), faţă de *săvîrşi* din mss. 45 şi 4389. Am aminti că lucrările de gramatică (mai ales cele normative) ar trebui creditate ca avînd un grad ridicat de control din partea autorilor, mai mult poate, decît orice alt text. În acest context este dificil de judecat o grafie precum „Propoziţia cu *cum* reprezintă **subiectul (**...)" (s.a.), în K. Schmidt, O. Gehlen, V. Thumser, *Sintaxa limbei latine*, în traducerea lui Lazăr Vicol, Cernăuţi 1897, p. 96.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

apare *lăngore*. Forma cu palatală constituie rezultatul unei false regresiuni de la cea atestată în textele vechi şi provenind din lat. *languor*, care a suferit una dintre cele mai vechi evoluţii fonetice româneşti, o evoluţie bine fixată apoi de limba română. Ar putea fi aici locul unor precizări asupra formei *lungoare*, la a cărei apariţie fenomenul etimologiei populare a putut avea o contribuţie. Cu toate acestea, este probabil ca jocul *u*/*î* să fi avut o anumită contribuţie la apariţia acestei forme. Observînd că ariile cuvîntului *lungoare* sînt destul de compacte şi cuprind puncte din toate segmentele dacoromânei, Gr. Rusu arată[398] că este greu de lăsat evoluţia *lîngoare* > *lungoare* doar pe seama explicaţiei prin etimologie populară. Cealaltă cauză ar fi asimilaţia. Într-adevăr, este foarte probabil ca motivaţia semantică să fi apărut abia după, sau împreună cu, producerea mutaţiei fonetice. Totodată, *lingoare*, care formează arie în Dobrogea, Muntenia de sud-vest şi sud-vestul Transilvaniei, la aromâni, în centrul Moldovei şi în Maramureş, adică în zone independente unele de celelalte, rămîne neexplicat dacă nu se ia în seamă explicaţia prin hipercorectitudine.

4.2.2.19. La p. 12 a *lucr.cit.*, J. Byck şi Al. Graur arată că formele *strimt* şi *sprinceană* provin din pluralele respective, şi consideră că tot astfel s-ar putea explica şi *fringhie*, *tinăr*, deşi au în vedere şi posibilitatea păstrării dialectale a acestor forme, mai puţin pentru *sprinceană*. În aceste situaţii se vede destul de bine că este vorba despre alte fenomene deoarece *i* din *sprinceană* nu este cerut de africata următoare, cum nici în *strimţi* nu poate fi vorba despre o diferenţiere faţă de singular, autorii înşişi arătînd că astfel de diferenţieri sînt prea mari, iar limba nu le provoacă[399]. Evoluţiile din limbă nu se referă doar la sunete, afectate fiind şi formele, tiparele paradigmelor. Glisările care se petrec în limbă pot conduce la înnoirea propensiunilor articulatorii, la trecerea de la un set de deprinderi articulatorii la altul. Toate acestea constituie, din punct de vedere al unui stadiu de limbă, dezechilibre ale sistemului. Provocate în urma unor evoluţii istorice, ele îşi găsesc tot

[398]V. Rusu *Termeni*.
[399]Pentru distribuţia în teren a lui *sprînceană*, v ALR, I, h. 21.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

astfel rezolvările, chiar dacă uneori acestea nu înseamnă revenirea la tipul de echilibru anterior.

4.2.2.20. O. Densusianu constată la Varlaam o serie de forme precum *a grei* pentru *a grăi* (< srb. *grajati*),[400] *resturnare* (< *răs*+*turna*, unde *răs*- < vsl. *ras*-, CADE sv.), *respîndi* (< vsl. *rasponditi*),[401] *hreneşte*, *hrenim* (Ev. Sib. 13^{r} şi 103^{r}, formă care are ca etimon vsl. *hraniti*, CADE sv), *redăcină* (lat.< *radecina*), *stremutare* (< lat. **extramutare*)[402], *rrevnitori*, *rrevnitoriu* (cv, 15^{r}/15 şi 19^{r}/10-11, ps.S 290^{5}, 290_{24}), *revni* (Ps.S 66^{14}, 67^{9}), *revnire* (Ps.S 132^{6}), (< vsl. *rivinovati*)[403]. Deşi este vorba despre elemente împrumutate, dar şi moştenite, care provin din diferite etimoane — contexte deosebite —, se observă identitatea de tratament la care acestea sînt supuse. Formele acestea indică o anumită tendinţă,[404] datorată factorului conştient. Tendinţa în discuţie se conjugă cu faptul că vorbitorul poate fi conştient de existenţa unei posibilităţi de a exagera spre velară, ceea ce are ca rezultat o serie de regresiuni în sens invers.

4.2.2.21. Tot aici îşi are locul şi un cuvînt precum *crîng* (< vsl. *krągŭ*)[405], semnalat de E. Petrovici în Scărişoara (jud. Alba) sub forma *cringuri*, *cringului*, *cringul*, *cringurile* (EPI, p. 44, 45, 47-49)[406], Dacă fonetismul acesta nu constituie rezultatul vreunei influenţe germane (*hrinc*), ceea nu este de neimaginat, am putea avea a face cu o falsă regresiune.

4.2.2.22. Rom. *lacrimă* provine din lat. *lacrima* (CDDE sv) şi cunoaşte forme cu velară după *-r-*: *lacrimă*, *a lăcră(î)ma* (v. discuţia în Densusianu *Istoria*, II, p. 20 şi 56, 99, la *e* > *ă* după cons. +*r*). Este de

[400]CADE sv., de asemenea la Scriban, p. 1393.
[401]CADE, Scriban sv.
[402]V. şi Loga, p. 64, 129, 130.
[403]Scriban, 1132b, CADE sv.
[404]V. şi O. Densusianu, *Opere III*, p. 38 şi urm.
[405]V. CADE, Scriban, trdw, der sv., Rosetti *Istoria*, p. 288, apoi Viciu *Glosar*, p. 98 care atestă şi forma cu *î*: „crânc".
[406]V. şi *Contribuţii la studiul rotacismului*, în SDT, p. 25-36, la p. 28, de asemenea, BD, p. 51. Acelaşi cuvînt se află semnalat şi în Arvinte *St.lingv.*, ***Deut.***, p. 35a, sub forma *crîng*, tot cu sensul 'vatra satului', 'fanum'. Sensul de aici al lui *cring* este 'cătun'.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

remarcat că textele vechi prezintă mai ales forme cu velară: *lacrămi* şi *lăcremată* (Ps.S 108[8], 165[12], respectiv 165[36-37]), *lacrămă* (CS 18[v]/14, 19[v]/7, 24[r]/10 etc.), *lăcrîmoasă* (Ps.S 16537), *lacrîme*, *lacrămi* (CV 9[v]/10-10[r]/1, 11[v]/7, CS 6[v]/1, 63[r]/12, 109[r]/14, în CS predomină astfel de forme). Forme precum *lacră(î)mi* şi *lacrămile* conţin un context de natură să inducă apariţia palatalei şi după *-r-*, şi care indică aici lipsa unei relaţii de acest fel (între vocala palatală şi timbrul lui *r*). *Lăcremată* indică o tendinţă spre vocalală palatală, împlinită tocmai prin crearea, forţată, a unei astfel de relaţii. S–ar putea avea în vedere şi o scădere treptată în paradigmă a forţei velarei, situaţie în care lucrurile ar putea fi imaginate astfel: de la forma latină se ajunge la cea cu *î* pentru substantiv, şi cu *ă* pentru verb, (*lacre-* este după *lacră-* şi nu după *lacri-*, care trece la *lacrî-*, *lacră-*), ceea ce înseamnă că *lácrîmă*, *lácrîmi*, şi *lăcrămá*, *lăcrăméz* trec la *lácrămă*, *lácrămi* iar *lăcrimez* > *lăcrimá*; de aici, pasul spre *lacrimă*, *lacrimi* este simplu, fonetismul formei de singular fiind întărit de cel al formei de plural.

4.2.2.23. O discuţie aparte merită formele verbului *a ridica* pentru care, în lucrarea de faţă, se va lua în considerare ca etimon, lat. *eradico*,*-are*[407]. Pentru acest cuvînt, textele vechi prezintă atît forme cu velare cît şi forme cu palatale, primele avînd o pondere mai mare. Forme cu velară apar în CV, Ps.Cor., la Moxa, în Lit.Cor., Ps.H, în unele texte neliterare[408]. Forme cu vocală palatală se înregistrează în DRB, 51, 1619, Bucureşti, în cancelaria lui Moghilă Vv., Domnul Ţării Româneşti, unde apar forme cu *i* (în textele emise de aici apar des astfel de forme), apoi cu *e*: *redica*, *redicară*, Ev.Sib., 117[r] şi 61[v], etc. Alături de influenţa unui factor favorizant, cum este cel reprezentat de contextul fonetic, apariţia formelor cu palatală poate fi considerată drept rezultat al unei false regresiuni, impunerea formei cu *ri-*

[407]V. CADE sv, Scriban 1129b-1130a, dar v. şi Diculescu, p. 600-601, unde se încearcă, cu slabe rezultate, promovarea etimonului **erectiare*.
[408]Spre exemplu *au rădicat pără*, în DRB, 116,1626, f.l. dar emis, probabil, din cancelaria lui Alexandru Voievod, Domnul Ţării Româneşti.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

datorîndu-se faptului că regresiunea s-a petrecut dinspre forme cu *rî-*[409]. S-ar putea aprecia că evoluţia a fost următoarea: *eradico* > *rădicu* > *rîdic*(*u*), după care, prin falsă regresiune, favorizată de *-i-*, se ajunge la forma actuală. Forma cu *re-* ar putea reprezenta fie o altă căutare, dinspre forme cu *ri-*, aşadar o tratare a fonetismului ca şi cum s-ar datora jocului *e*/*i*, fie o regresiune dinspre *ră-*, caz în care s-ar datora urmării unui model de tip *crepă*. Aceeaşi discuţie poate fi purtată şi asupra formei *ridiche* (< lat. *radicula*), precum şi asupra formei *rinichi* (< lat. *reniculus*) — în acest caz, şi cu confirmarea evoluţiei *renuculus* > *rărunchi*[410].

4.2.2.24. Tot prin hiperregresiune apar şi actualele *risipi*[411] (< vsl. *rasypati*, Scriban, sv) şi *nisip* (< vsl. *nasŭpŭ*, CADE, sv), al căror *a* din etimon, după ce suferă închiderea în româna veche, este trecut la *i*, fireşte, şi sub influenţa contextului fonetic care, foarte probabil, mai degrabă hotărăşte gradul de deschidere decît determină producerea modificării[412].

4.2.2.25. Un posibil exemplu de reacţie la fonetismele altei norme, prin care se adoptă sunete respinse în alte contexte şi se instituie o caracteristică a normei, apare în situaţiile în care se întîlneşte vocală

---

[409]V. Arvinte *St.lingv.*, ***Gen***., 64a-65a. V. şi Rosetti *Istoria*, p. 484, unde se consideră că evoluţia acestei forme este similară şi comparabilă cu aceea din *inel* < *înel*, opinie cu care nu putem fi de acord decît sub aspectul „direcţiei" pe care au preferat-o vorbitorii. Sub acest aspect, în ambele cazuri apare tendinţa — sprijinită şi pe timbrul vocalei din silaba următoare — către vocala anterioară. În rest, avem a face cu contexte fonetice diferite (şi sub aspect etimologic), vibranta prezentînd o mai mică forţă de a păstra (şi de a genera) o velară, decît un *á*+*n*, care, el însuşi, devine *î*. V. Arvinte *St.lingv.*, ***Ex***., unde *ridică* este considerat de către autor „reacţie exagerată" care „determină apariţia formelor hiperliterare sau hipercorecte" (p. 14).

[410]V. Arvinte *St.lingv.*, ***Ex***., p. 30a, unde se arată că prima formă este caracteristică variantei sudice a dialectului dacoromân, în vreme ce a doua constituie o particularitate nordică, diferenţierea aceasta urcînd pînă în latina populară. Aceste ultime două forme, puternic influenţate în evoluţia lor de contextul fonetic, conţin în etimon o vocală palatală care însă a suferit influenţa velarizantă a vibrantei.

[411]La Neculce apar doar forme cu velare (*răsîpi*).

[412]V. Scriban, sv; Densusianu *Limba română*, p. 35, care consideră că *nisip*, este doar rezultat al unei asimilaţii.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

velară după oclusiva dentală sonoră, vocală nejustificată din punct de vedere etimologic. Sub aspectul jocului velar/palatal, cazul acesta este invers, constituind un exemplu tipic de reacţie la fonetismele unei alte norme[413]. Forme precum *dănăoară* (DRB, 9, 1605 Roman, 33, 1615, Petroşani, 113, 1625, Suceava, 124, 1628, Rădăuţi, IZ, doc. 18, 1634, Iaşi etc.) *dîncolo*, *dă* pentru *de*, *dîn* pentru *din* (GS, V, C III), *dăşteptat*, *dăloc* (GS, V, CV), *dăstui* (GS, V, CXVIII), *dăosibesc* (GS, V, CXXVI), *dăgiaba* (GS, V, CXXVII), *dăspoiată*, (GS, V, XXXVIII), de asemenea, GD, p. 147, constituie reacţii pornite de la nevelarizanţi. Aceste fonetisme de datoresc reacţiei faţă de închiderea lui *e* la *i*, precum în *de* > *di*, *pe* >*pi*[414]. Prezenţa formelor cu astfel de fonetisme şi în textele moldoveneşti constituie, în opinia noastră, proba nu doar a contactelor care se produceau între cele două tipuri de graiuri, ci şi a disponibilităţii de a imita pe care o avea graiul moldovenesc, ai cărui vorbitori aveau conştiinţa că o serie de particularităţi ale graiului lor, printre care şi această închidere a lui *-e*, sînt diferite de cele ale celorlalţi români. Apoi, sunetul acesta velar era în consens cu tendinţele prezente într-un grai velarizant. Faptul că pronunţia nu s-a impus (la o scară redusă şi antrenînd mai puţine elemente lexicale, situaţia există şi astăzi) se poate datora mai cu seamă la aceea că fenomenul nu a cuprins masa de vorbitori, ci doar pe unii dintre acei care aveau contacte mai intense cu vorbitorii normei sudice.

4.2.2.26.1. O altă categorie de cuvinte care este probabil să fi suferit falsa regresiune, cuprinzînd atît forme ce conţin vocale palatale păstrate, cît şi „refăcute", se exemplifică prin unele verbe de conjugarea a IV-a precum: *a amărî*, *a oborî*, *a ocărî*, *a omorî*, *a urî*. Este posibil ca aici să se fi înregistrat regresiunea *rî* > *ri* pe modelul altor verbe precum

[413]Cf. şi exemplele, din PO, care prezintă *pentru* 1/7, 9/1, 10/10, etc., *pintru* 281/26, 295/4, *păntru* 301/22.

[414]V. şi Magdalena Vulpe, *Prepoziţiile **de** şi **pe** în graiurile dacoromâne*, în ALIL, t. XXX (1985), p. 151-165. Pentru situaţia din BB, vezi Arvinte *St.lingv.*, ***Gen***., p. 63b-64a, ***Ex***., p. 14a, ***Lev***., p. 6a, unde, după enumerarea unui număr mare de exemple, se arată că formele acestea trebuie puse pe seama copistului muntean Dimitrie din Cîmpulung.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

a acoperi, *a curăţi*, *a muri* etc., operîndu-se, astfel, încadrarea lor într-o serie. Urmărind modul în care se repartizează formele în textele vechi se constată că, în PO, apar forme cu velară *a urî* (178/12), *urăsc* (240/3, 244/12), la fel în Ps.Cor., *urăsc* (61^{v}, 293^{r}), *a urî* (55^{r} etc.). În Ps.H apar *urit* (9v), *va urri* (50), *uriră* (91), iar în Ps.S formele şi derivalete verbului apar cu ambele fonetisme, cu o vizibilă predominare a situaţilor în care se înregistrează vocale palatale: *urăşti* (112_{34}), *urreşte* (100_{25}), *urrimu-i* (83_{32}), *urişi* (6^{7},97^{5}), *uritu* (83^{13},133^{2} etc.), *urire* (290^{9}), *uritul* (43^{6}). În CB se înregistrează doar cîteva forme cu palatală: *uriţi* (324/15), *uri-va* (427/20), dar *urîţi-vă* (255/8), la Moxa apărînd *uri* (112^{r}), dar şi *urît* (40^{v})[415]. G. Mihăilă înregistrează în *Dicţionar* pers. *Urita*, în Moldova, dar şi *Urîtă*, *Urîta*, alături de *Uriti*, tot acolo. Precizăm că, în opinia noastră, lecţiunea *Mareni*[*i*] *şi Urîti*[*i*] pentru **мдрєни и ѳрыти**, ar trebui emendată, slova **ы** cerînd, mai degrabă, lecţiunea *i*.

4.2.2.26.2. O situaţie oscilantă se întîlneşte şi în cazul celorlalte verbe amintite: *amări-se*, *amărî-se*, *se amări-se* (CS 66^{v}/4, 13; 66^{v}/11 şi 66^{v}/9), *amăriia* (CB 82/7), *amărît-au* (CB 73/19), *amări-vor* (CB 63/3), *amărî-se* (CB 457/16), *amărire* (CB 73/19); *amări* (Ps.S 83^{2}), *amărîră-me* (Ps.S 314^{14}), *amărîră* (Ps.S 156_{37} etc.), *amărrit* (72^{7}), *bori* (CS 61^{v}/2, 15), *izvorri-va* (CV 63^{r}/5), *obori* (Moxa 14^{v},19^{v}, 24^{v}), *oborîia*, dar şi *oboriia* (Moxa 101^{r}[416], respectiv 149^{v}), *oborriră* (Ps.H 62), *oborrişi-i* (Ps.H 63), *oborrîşi* (Ps.H 47), *oborri* Ps.H 91), *oborrişi* (Ps.S $107_{39\text{-}40}$ etc.), *se oborriră* (Ps.S $143_{23\text{-}24}$), *oborît-au* (Ps.S 334_{24}), *oborri-veri* (Ps.S 292_{21}), *oborî-vei* (Ps.S 292_{21}), *vei oborî* (Ps.S 322_{26}), *a oborri* (Ps.S $225_{27,\ 29}$), *ocărî*[417] (Ps.Cor. 152^{r}, şi în toate formele şi derivatele), *ocăriia* (Moxa 7^{r}), la fel şi în CB (310/2), *ocărîţi* (CB

[415]Chiar luînd în considerare paradigmele, alăturarea acestor forme poate indica dificultatea unor astfel de judecăţi din perspectiva evoluţiei strict fonetice.

[416]Text în care apare şi *sfarime* (Moxa 112^{r}).

[417]Despre un astfel de verb trebuie spus că, la infinitiv avea accentul pe sunetul final. În momentul în care se înregistrează velară, este clar pentru noi că aceasta era *î* şi nu *ă*, primul reprezentînd accentuarea, celălalt neaccentuarea. Este posibil ca fonologizarea lui *î* să ţină de acest aspect, *ă* păstrîndu-se mai degrabă ca „opţiune" a graiului, acolo unde celălalt sunet nu a putut fi rostit decît cu oarecare efort.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

275/19), *ocărîndu* (CB 16/16), *ocăriş* (Ps.S 112[11]), *ocăriră* (Ps.S 225[4]), *ocărit* (Ps.S 264[5]), *ocărire* şi *ocărîre* (Ps.S 271[4], respectiv 84_{20}, 232_{32}), *ocărrire* (CV 86[v]/10), *ocărritu* (CV 75[v]/12), *fu omorritu* (CV, 78[r]/14), *a omorî* (Ps.Cor. 80[r], şi în toate formele la fel), *nu omorî* (PO 246/6, şi în toate formele), *omorî* (CB 69/17), *omoriră* (Ps.S 195[14]), *omoriţi* (Ps.S 85[9]), *umorîţ* (Ps.S 85_{32}), *a omorri* (Ps.S 70_{28}, 236_{32}), *omorire* (CB 73/19), *vărriră-se* (CB 382/9).

4.2.2.26.3. G. Mihăilă semnalează[418] un toponim precum *Mohoriţii*, participiu de la *a mohorî*. Situaţia este amplificată de existenţa în CB a unei forme precum *Mohoreta Mare*, traducere a sl. **чрьмнѣмъ мѡри** (74/19), şi care la Coresi apare sub forma **мαрѣ мѡхѡржтж**. Faţă de această ultimă formă corectă, toponimul reprezintă o regresiune, în vreme ce forma din CB, şi ea o regresiune, poate atesta, fie că regresiunea s-a produs de la sunetul *ă* (*∂*), fie că, iniţial s-a mers pînă la *i*, după care a intrat în joc relaţia acestuia cu *e*.

De asemenea, pers. *Oparitul* (< vsl. **opariti*)[419], care poate fi alăturat formelor în discuţie, dar şi altor forme precum verbele *pîrî* şi *tîrî*. Primul dintre acestea merită o discuţie specială. *A pîrî* (< vsl. *prją* < *preti*)[420] cunoaşte atît ca verb cît şi ca substantiv, destule atestări în textele vechi: *părişulѣ* (Ev.Sib., $6^{v}_{13,16}$) — de unde s-ar putea chiar presupune, tot pentru acest text, un verb *a pări — se pîrîră* şi *se era pîriţi*, PO (87/13-14, 16, respectiv 87/12), la Moxa, imperf. *pîrîia* (72[r], 75[v], 106[v]), p.s. *pîriră* (22[v]), p.s. 3 sg. *pîrî* (24[r]) şi *pîrîşii* (107[r]). În *Glosele* lui Bogdan[421] apare *pîriş*, de asemenea în CB: *prépîriia* (98/17, 192/17), *prépîri* (207/4) şi *prépîrîia* (118/1), care reprezintă în mod cert forme hipercorecte în cazurile *părişulѣ*, *se era pîriţi*, *pîriră*, *pîriş*, *prepări*. La Neculce (ed.cit.) apar: *să pîrîiè* (unul pe altul) (p. 370), *să pîrîră* (p. 183), *şi-l tot pîrîè* (p. 193), *a pîrî* (p. 56, 72), subst. *pîră* şi *pîri* (p. 68 şi 56), *îl pîrîsă* (p. 69), *va pîrî* (p. 162) etc., dar şi *pîreşte* (p.

[418]În *Dicţionar*, p. 124.
[419]Mihăilă *Dicţionar*, sv.
[420]În CADE, sv., care dă ind. prez. 1 sg. *pîrăsc*. Vezi şi Scriban sv., unde se dă ca etimon vsl. *prieti*, *pireti*, şi pe care îl consideră urmaşul unui mai vechi *pîresc*.
[421]Apud Mihăilă *Dicţionar*, p. 139.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

199), *-l pîreşte* (p. 229, 240), *pîreşte* (p. 147). Este de reţinut că formele normale sînt cele care pleacă de la infinitivul *pîrî*, cele care conţin vocala *e* în silaba a doua constituind false regresiuni[422]. Imperf. *pîrîia* şi *prépîrîia*, *prépîriia* trebuie corelate cu alte forme verbale spre a fi explicate. Este vorba despre forme ale verbelor *a vîrî* (<vsl. *vireti*)[423] şi *tîrî* (<vsl. *treti*)[424]. Formele *tîrăsc*, *tîrîiu*, *tîrîesc*, considerate ca provenind din vsl. *treti* şi *tirati* (din *t*(*i*)*ra* > *tîr-ăsc* iar din *tira -ją* > *tîrîesc* (*tîrîiu*) sînt discutate şi de S. Puşcariu[425]. Verbul *a pîrî* se leagă de *a tîrî*[426] prin aceea că îl are drept model paradigmatic, ambele legîndu-se de *vîrî*[427] prin formă şi, prin aceasta, de verbe cu onomatopeice, care se conjugă pe acelaşi model: *a bîrîi*[428], *a cîrîi*, *a dîrdîi*, *a mîrîi*, *a pîrîi*, *a sfîrîi* etc. De aici *tîrîi* şi *tîrîia*, vrom. *pîrîi*, *pîri*, *pîrîia* şi *pîriia*.

4.2.2.26.4. Privitor la acest tip de verbe, E. Petrovici vorbeşte despre un fonem vocalic *î*/*i* şi reduce opoziţia la nivelul consoanei (muiată sau dură)[429]. Tot aici, se arată că „fostul *î* a devenit *i*" (p. 12) după consoană palatalizată şi se prezintă exemple precum *creştin*, *fin*, *ghindă*, *veghind* (**creştiîn*, **fil'în*, **gl'înde*[430]. Chiar dacă nu se va

[422]Tot la Neculce apare „toate *pîreile*" (p. 45) pentru „toate pîraiele" sau „toate pîrîurile".

[423]CADE, sv; v. şi Scriban, care dă sub *vîr*, bg. **viram*, *na-vram* < vsl. *vrieti-vrom*.

[424]CADE, sv; v. şi Scriban, care trimite la *vîr*. Dar Scriban dă *tîrăsc* şi *tîrîi* şi precizează *vest*, *est*, în plus, dă forma ca variantă pentru *tiresc*.

[425]În *Les onomatopées dans la langue roumaine*, în ELR, p. 319-351, la p. 341.

[426]Pentru *trěti* v. şi Bărbulescu *Individualitatea*, în cadrul discuţiei asupra slovelor ѣ, ѣ, p. 138-158, pentru critica opiniilor şi argumentaţie, şi p. 157, pentru concluzie. Relaţia *tîrîi*, *pîrî*, *vîrî* apare evidenţiată şi la Al. Graur, *Etimologii româneşti*, p. 157.

[427]Relaţia este evidentă într-o formă precum *vîrîră-se*, care apare în CB (382/9).

[428]Dar v. şi O. Densusianu, *Irano-romanica*, p. 39-71, în GS, I, unde se arată că *bîr* < ir. *berr-* „interjecţie folosită pentru animale", reprezentînd numele întreg ori schimbat al speciei (v. p. 63) *berr-* > **băr* > *bîr* sau **băr* > *br* „redat după fonetismul rom. *bîr*" (p. 65). Cf. Idem, *Istoria*, II, p. 337, v. şi Sainèan, p. 396.

[429]V. E. Petrovici, *Sistemul fonematic al limbii române*, în SCL, 1956, 1-2, p. 7-20, idem, *Influenţa*.

[430]V. de ex., E. Petrovici, *Unitatea dialectală*, p. 92, unde se afirmă că „reflexul *i* al lui *a* în poziţie nazală după sunet palatal este o dovadă că în româna comună lat. *an* a atins

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

reduce opoziţia la nivelul consoanei, se poate considera că, aici, este vorba despre o succesiune consoană+vocală, cea care suferă fiind consoana, ea fiind aceea care preia timbrul vocalei următoare[431]. Este elocvent modelul evolutiv propus de E. Petrovici, care arată că, la conjugarea a IV-a, finala infinitivului este *î*/*i*, iar articolul pentru masculin plural nu este *i* (*ii*), ci tot *î*, şi care dă ca exemple: *a pîrî*, *a urî*, şi, regional *cojî*, *păzî*, *sosî*, la substantive *brazî*, *fraţî*, *urşî*, *vrejî* etc[432]. Pe de altă parte, S. Puşcariu[433] consideră că, pentru *r* intens, evoluţia spre velară a vocalei următoare are loc pe teren românesc (*currendo* > **curind* > *curînd*), o astfel de formă indicînd, în opinia savantului român, care dă exemple de cuvinte din vechea slavă, că şi cuvintele străine, intrate pe vremea cînd, la început de cuvînt, *r* era rostit cu vibraţii puternice, erau rostite precum cuvintele de origine latină, ceea ce s-ar recunoaşte din transformările suferite de *e* şi *i* următori. Contradicţia trebuie semnalată, deoarece, dacă elementele slave intră în limbă „pe vremea cînd", atunci evoluţia în discuţie este anterioară (fie şi cu puţin) acelei perioade care, la rîndul ei, este posterioară primelor

---

deja faza *în*". I. Bărbulescu arată că, după elementele palatale, *î* nu se păstrează, ci devine *i*: *ghindă*, *junghind*, (pentru care dă etimoane cu „**-ghiâ-*"), *îngroşind* (acesta, desigur, dacă nu reprezintă o caracteristică proprie autorului, ar putea fi considerat un soi de aplicare abuzivă a regulii pe care tocmai o enunţă), (Bărbulescu *Individualitatea*, p. 321-323). Pentru fonetica gerunziului se pot aduce exemple şi de la Neculce, unde se întîlnesc: *ardzindu* (p. 62), *audzind* (p. 343), *deşteptindu-să* (p. 13), *înştiinţind* (p. 180), *neaşedzindu-să* (p. 19), *necrezind* (p. 9), *prindzind* (p. 23, 43), *scoţind* (p. 158), *şedzind* (p. 17), *slobodzindu-l* (p. 19), *vădzind*(*u*) (p. 17, 19, 295) etc., alături de *agiungînd* (p. 260), *arînd* (p. 11), *dzincînd* (p. 225), *fugînd* (p. 13), *înţălegînd* (p. 10), *mărgînd* (p. 67), *pogorînd* (p. 79), *sosîndu* (p. 45), *vădzînd* (p. 283, 293, 300, 302) etc.

[431]În *Observaţii asupra sistemului fonologic al limbii române*, SCL, 1956, 1-2, p. 27-35, Emanuel Vasiliu arată că timbrul muiat al consoanei este irelevant din punct de vedere fonologic, deoarece este determinat de vocala următoare (p. 32). Grigore Rusu consideră (Rusu, p. 155) că „nu este potrivit să vorbim de consoana [ş] înaintea vocalelor [e] şi [ă], deoarece apariţia uneia sau alteia dintre aceste vocale este determinată (...) de timbrul consoanei respective".

[432]Astfel de forme pot fi întîlnite şi la I. Neculce (v. ed. cit.): *beţîi* (p. 71), *curţîi* (p. 64), *soţîi* (p.124), *taţîi* (p. 115), *ţărîi* (p. 45, 288), *vătajîi* (p. 129), sau *tătărîme* (p. 78, 143, 255, 258) şi *vitejîile* (p. 64), alături de *drăgămimea* (p. 252), *slujitorimea* (p. 331).

[433]În LR, II, p. 218.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

evoluţii româneşti, aşadar, rămîn neexplicate evoluţiile care, într-o perioadă velarizantă, s-au petrecut în celălalt sens. Dar tot S. Puşcariu arată în continuare că tot un *r* intens trebuie să se fi rostit şi acolo unde exista un *r* la sfîrşitul tulpinii în cuvintele de origine străină, ceea ce ar explica evoluţia vocalelor palatale la vocale velare: precum *cară*, *fiară*, *urăsc* şi *cocoară*, *doboară*, *doborî*, *izvoară*, *omoară*, *omorî*, *topoară*, *vîtă*, *vîrî*[434]. Pentru contextele în care *î* provine din *á* + *n*, S. Puşcariu îşi exprimă îndoiala[435] în ceea ce priveşte caracterul de sunet conservat al palatalei în *re-*, *ri-* în textele vechi. El arată că *grâu* > *griu* „près que partout" confuzia conducînd la falsă regresiune.

4.2.2.26.5. La p. 480 a *Istoriei*, Al. Rosetti vorbeşte despre „*ă*, *î* trecuţi la *e*, *i* sub influenţa lui *r* precedent: *fărrima*, *inderret*, *interita*, *omori*, *reu*, (*r*)*ide*, *risulu*, *riu*, *ţerrină*, *uri*"[436]. Consoanele menţionate pot avea ambele timbre. Ar trebui acceptată o schimbare, ori o altă bază de articulaţie pentru cei de la care ar fi plecat inovaţia şi, dacă nu se acceptă că acei care au preluat schimbarea au operat conştient regresiunile, atunci trebuie acceptată respectiva schimbare şi la aceştia. În acest caz, mai plauzibilă ar fi ipoteza sunetelor păstrate din latină. Dar, tocmai faptul că aceste sunete nu s-au impus în normă, arată că, deşi au putut circula (eventual ca nişte căutări), pe o arie mult mai întinsă decît aceea de origine (Banat-Hunedoara), şi au înregistrat destul ocurenţe în texte, schimbarea lor era una conştientă, dar mai greu de impus deoarece contravenea deprinderilor de articulare. Textele cu aceste forme par să arate mai degrabă că se încerca promovarea unui

[434]Pentru chestiunea opoziţiei *r*/*rr*, sub toate aspectele, în limba română veche, v., de pildă, Bărbulescu *Fonetica*, p. 426-428, Ps.S, p. CLXV, OR II, p. 43-44, Densusianu *Istoria* II, p. 20, 23, 27, 29, 37, 80-82, 121-122 Rosetti *Recherches*, p. 96, ELR, p. 253, LR II, p. 70, S. Puşcariu, *Pe marginea cărţilor*, în DR V, 1929, p. 744-800, p. 764 şi urm., CIG, p. 46-58, 92-96, Lombard I, p. 81-88, II, p. 619-642, 811-829, 750-755, Vasiliu 1968, p. 55-56, 113, BDLR, p. 150-153, GD, p. 201-209, Rusu, p. 181-182, Sala, p. 76-77, 110, 112, 190, Ivănescu *Istoria*, p. 207-208, 331, Rosetti *Istoria*, p. 395, 456-457,480.

[435]În V. ELR, p. 79.

[436]V. Ivănescu *Problemele*, p. 269, de asemenea, pentru *s*, *dz*, *z*, *ţ* moi şi duri, BDLR, p. 137-140, ILRL, p. 104.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

fonetism, decît că s-ar fi notat o rostire generală. Atestările ne arată că PO notează *sînge* (34/23, 189/22, etc.), doar o singură dată apărînd genitivul *singelui* (22/22). În Ps.H. avem *sѣnge* (42, 65, 85, 91^{v}) iar în CB apare *sînge*, ca formă curentă, apoi *singe* (367/14) şi *senge* (34/23, 189/22, etc.).

4.2.2.26.6. Comentînd forme precum *izvoreştѣ*, *izvorѧşte*, pe care le constată în *Molitvenicul* lui Dosoftei, D. Puşchilă consideră că *e*, *i* după *r* se datorează unor *e*, *i* următori, care „au făcut să se mănţie mai multă vreme *e* după *r*, chiar după ce începuse a se zice *izvorăsc*”(p. 13). De fapt, consideră acest autor, trecerea nu este foarte veche, şi se generalizează abia în vremea lui Dosoftei (p. 9). Privitor la astfel de forme, I. Gheţie arată[437] că „nu pot fi explicate prin graiul din Ţara Românească” şi, cu referire directă la Moxa, observă că acele «alte izvoade» invocate de acesta, trebuie să fi fost ardeleneşti sau bănăţene. S-au menţionat aceste opinii întrucît diferă de cea comună care susţine că în aceste ar fi vorba despre *e*, *i* păstraţi[438]. Din cele arătate de cei doi autori citaţi se pot extrage unele concluzii diferite de opinia curentă. În primul rînd, nu putem fi de acord cu modul de explicare întîlnit la D. Puşchilă care, pentru majoritatea schimbărilor fonetice, adoptă de fiecare dată explicaţia prin schimbare inconştientă, sub influenţa contextului fonetic, şi care concepe astfel schimbarea fonetică exclusiv ca Lautwandel. În acest sens, merită amintită explicaţia lui O. Densusianu pentru forme precum *amegi*, *mulţemi*, pe care le găseşte în CP 48, 113 etc.; lingvistul român arată că „aici trecerea lui *ă* la *e* trebuie să aibă alte cauze, (decît asimilarea, n.n.) pe care nu le putem preciza (poate trebuie să presupunem că *ă* a devenit *e* mai întîi la formele de ind.prez. *amăgesc*, *mulţămesc* etc., unde *e* putea să-l asimileze pe *ă* precedent (...)” (*Istoria*, II, p. 53)[439]. Susţinînd că datorită faptului că între forma de infinitiv (cu *i* neurmat de vocală palatală) şi o alta cu *e*, *i*

[437]În BDLR, p. 284.
[438]V. Rosetti, *Istoria*, p. 457, 480.
[439]În analiza efectuată de acest învăţat asupra evoluţiei vocalelor atone, a trecerilor între *ă* şi *e* se observă mai ales apelul la evoluţia fonetică şi la accidentele fonetice şi extrem de puţin la diferenţiere (*op.cit.*, p. 52-54).

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

în poziţie *e*, există o diferenţă de tratament, D. Puşchilă arată că, totuşi, poziţia celor care cred că în *amărî*, *omorî* etc. am avea a face cu evoluţia *î* < *i* nu este solidă. De fapt, este dificil de adus argumente peremptorii în favoarea vreunei din aceste două poziţii. Avînd mereu în vedere că faptele studiate au limite spaţio-temporale, I. Gheţie consideră că pentru aria bănăţeană şi o parte a Transilvaniei s-ar putea vorbi de aceste tipuri de fonetism (cu vocale palatale) ca despre nişte caracteristici ale acestor arii lingvistice. Explicaţia aceasta este mai mult decît probabilă dat fiind şi aceea că unele cuvinte folosite în textele vechi erau preluate ca atare şi pentru că (dar şi *deşi*) aveau o circulaţie restrînsă, eliminarea elementelor lexicale şi a particularităţilor fonetice (fireşte, cu unele excepţii precum fenomenele „supărătoare" cum este cel al palatalizării labialelor, dar şi acestea cînd erau observate) neconstituind chiar o ocupaţie de căpetenie a scriptorilor. Un singur exemplu: în *Legi* apare exclusiv *omorî*, pentru ambele arii, iar *ocărî* înregistrează ocurenţe atît cu *î*, cît şi cu *i*, tot în ambele arii, şi aceasta pe lîngă numărul mare de deosebiri existente şi de schimbări operate, care diferenţiază textul muntenesc de cel moldovenesc. Formele *uriciunile*, *hotărit*, *mănince* sînt considerate a fi forme hipercorecte, datorate „evitării velarelor din motivul că ar contraveni normei"[440]. Acest tip de explicaţie trebuie avut în vedere, de data aceasta, pentru toate graiurile în care apar astfel de forme, deoarece sub acest aspect, situaţia din limbă era aceeaşi, mai puţin faptul că unii tindeau să elimine vocalele velare. De asemenea, dacă se acceptă că velarizarea poate să nu se petreacă în forme datorită diferenţierii[441], se observă că oscilaţiile din cadrul aceluiaşi text (oricare, PS, P.O., etc.) indică mai puţin un amestec de norme ori straturi de limbă aparţinînd scriptorilor şi, mai degrabă, tentative de instituire a unei norme[442].

[440]V. Arvinte *St.lingv.*, ***Gen***., p. 65a, ***Ex***., p.14b.
[441]V. Philippide OR, II, p. 61.
[442]V. Arvinte *St.lingv.*, ***Gen***., p. 52a, unde, privitor la forme precum *mente*, *mene*, *cuvente*, *îmbrăcămente* se vorbeşte, pentru secolul al XVII-lea, despre o tendinţă de arhaizare a limbii. Totuşi, la 1586, într-un text din jud. Iaşi (apud Rosetti *Istoria*, p. 455) apare *očenă* pentru *ocină* < vsl. *otičina*. Nu s-ar putea accepta aici că am avea a

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

Formele de plural din limbă, care calcă regula velarizării prin labiale, *veşmînte*, *mormînte* arată care era singularul acestor forme, care pot fi comparate cu nişte plurale precum *sabii*, *corabii*. Abia după schimbarea desinenţei de neutru plural *-uri* cu *-e* avînd loc schimbarea şi a vocalei din rădăcină. De fapt, credem că, în situaţiile aflate în discuţie, modificarea a plecat de la forme: *urîciune* > *uriciune* şi apoi *urit* > *uri*, *răutate* > *reutate* > *reu* etc.

5. Încheiere. Evoluţia istorică a unei limbi este consecinţă a existenţei unui complex de factori de ordin biologic şi social. Prima categorie de factori constituie o bază supusă proceselor evolutive şi interactive, în care doar o parte a schimbărilor lingvistice îşi află cauzele. Deşi preexistente indivizilor şi comunităţii, aceste elemente nu sînt imuabile şi date, fiind supuse dezechilibrelor şi acţiunii factorilor interni şi externi. Concepută ca o comunitate socială, care se dezvoltă într-un anumit mediu geografic şi social, comunitatea lingvistică reprezintă un mediu de interacţiune, esenţialmente favorabil schimbărilor deprinderilor articulatorii şi legilor care guvernează alunecările determinate de aceasta. Acelaşi mediu, însă, este favorabil schimbărilor care nu se mai supun unor factori inconştienţi. Ca orice activitate umană, limba şi vorbirea reprezintă obiecte ale cunoaşterii umane şi sînt supuse modificărilor conştiente. Caracterul de activitate deprinsă şi exercitată cu ajutorul anumitor reflexe (comparaţia cu un meşteşug ar putea fi potrivită) nu implică nicicum absenţa ori importanţa redusă a factorului conştient în limbă şi în vorbire. Modificările lingvistice nu reprezintă doar o formă de manifestare a

face cu o tendinţă de arhaizare deoarece, *en*, ce-i drept, neaccentuat, nu este justificat de etimon, şi semnifică de fapt existenţa deja a tendinţei *en* > *in* (în Moldova de nord), aflată în desfăşurare şi care, cum se vede, întîmpina unele rezistenţe manifestate prin astfel de reacţii. Este greu de precizat dacă tendinţa evolutivă apare pentru elementele moştenite (la care *ocină* este asimilat), în cele de origine slavă, sau în toate formele cu contextul corespunzător. Cert este că manifestarea se înregistrează indiferent de origine (adică indiferent şi de fonetica etimonului), în funcţie doar de context. *Frenghie* (la Neculce, p. 122) ar putea arăta că *in* apare mai tîrziu şi se impune cu greu în norma literară moldovenească (ceea ce este demonstrat), dar şi că aici avem a face cu o falsă regresiune de la *în*.

BDD-B1-06 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)